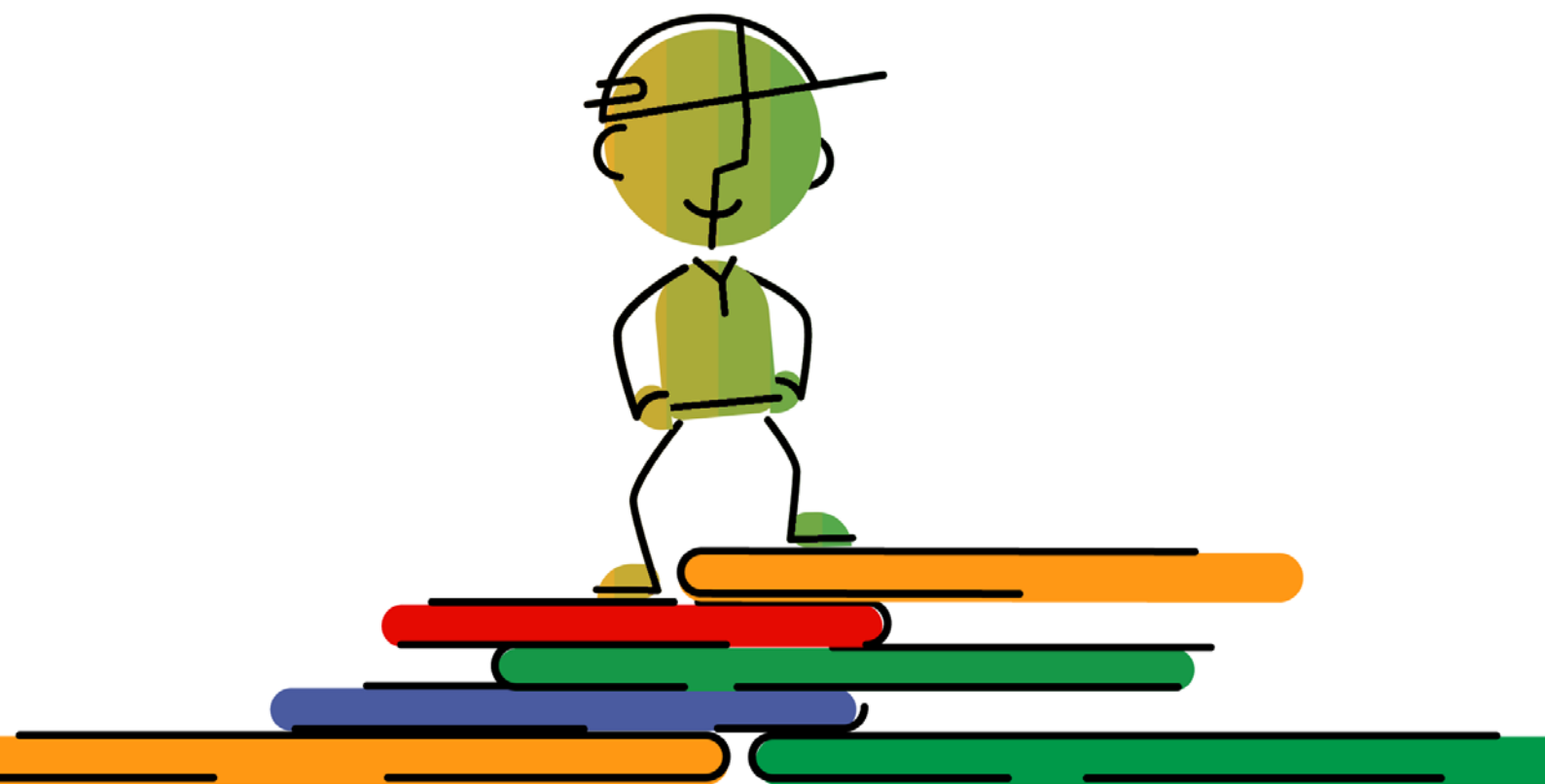

AUTEURS
MEHMET DAY
MARIAM BADOU

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

Juni 2019

Geboren en getogen

ONDERZOEK NAAR DE IDENTITEITSBELEVING EN GEVOELENS VAN
BINDING VAN JONGEREN MET EEN MIGRATIEACHTERGROND

Inhoud

Samenvatting	3
1. Inleiding	4
2. Onderzoeksmethode	6
3. Inzichten uit de wetenschappelijke literatuur	8
3.1. Binding	8
3.2. Identiteitsbeleving en -ontwikkeling	12
3.3. Van literatuur naar empirie	15
4. Persoonlijke en sociale identiteit	17
4.1. Persoonlijke identiteit	17
4.2. Sociale identiteit	19
5. Identificatie en verbondenheid	25
5.1. Identificatie met sociale groepen	25
5.2. Invulling van en omgaan met de verschillende deelidentiteiten	26
5.3. Thuisgevoel, taal en lokale identificatie	28
6. Opvoeding en religiebeleving	30
6.1. Ervaren opvoeding	30
6.2. Wat stond centraal in de opvoeding?	31
6.3. Religiebeleving	33
7. Onderwijs, toekomst en maatschappelijke betrokkenheid	34
7.1. Ervaringen in het onderwijs	34
7.2. Toekomstperspectief	37
7.3. Maatschappelijke betrokkenheid	37
8. Conclusie en discussie	39
8.1. Samenvattende conclusies	39
8.2. Discussie: implicaties voor wetenschap, beleid en praktijk	41
9. Literatuur	42
Bijlage 1: Topiclijst	45
Bijlage 2: Respondentenlijst	48

Samenvatting

In deze studie heeft Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) exploratief kwalitatief onderzoek gedaan naar de betekenis van binding met de Nederlandse samenleving van jongeren met een migratieachtergrond door aandacht te besteden aan de identiteitsbeleving van jongeren met een migratieachtergrond uit de leeftijdscategorie van 16-24 jaar van de tweede en derde generatie. De empirische basis voor deze studie bestaat uit 33 individuele interviews en twee focusgroepen. In totaal zijn 52 respondenten gesproken. Voorafgaand aan het veldwerk hebben we via een uitvoerige literatuurstudie de aanwezige theorieën en modellen uit de wetenschappelijke literatuur in kaart gebracht.

De resultaten van deze studie laten zien dat de zoektocht naar de eigen identiteit bewuster invulling krijgt naarmate de jongeren ouder zijn. Dit uit zich bij jongeren door na te denken over de eigen etnische achtergrond, met wie of wat ze bindingen hebben, wat dit voor hen betekent en hoe zij hiermee omgaan. Jongeren gaan op zoek naar mensen die gedeelde ervaringen hebben, van wie de leefstijl dichtbij staat en met wie ze persoonlijk een klik hebben. De Nederlandse taal heeft een belangrijke plek in het leven van jongeren. Vaak spreken zij het Nederlands veel beter dan de taal van het land van herkomst en is de omgeving waarin Nederlands wordt gesproken vertrouwd. Dat heeft een positieve impact op het thuisgevoel voor jongeren. Jongeren voelen zich in het middelbaar beroepsonderwijs of hoger onderwijs vaker minder thuis dan op de basisschool en de middelbare school, ook doordat de studenten- en docentenpopulaties binnen de opleiding minder divers zijn. Het thuisgevoel van jongeren heeft een meervoudig karakter. Nederland wordt als thuis beschouwd, met de eigen sociale groep als belangrijke emotionele en praktische steunpilaar. Ook het land van herkomst voelt als thuis, maar dan eerder in termen van familiegeschiedenis en roots. Per context kan het verschillen of iemand zich sterker identificeert met de etnische achtergrond, het Nederlands-zijn of juist met de religieuze achtergrond. Hoewel veel jongeren de opvoeding als positief en liefdevol hebben ervaren, zijn ouders niet of nauwelijks in staat hen te begeleiden in hun zoektocht naar een eigen identiteit. De leefwerelden staan op afstand en ouders weten niet altijd goed om te gaan met de wereld buiten de eigen referentiekaders, zowel in de online als de offline wereld. Jongeren leren door *trial and error* hoe ze zich moeten verhouden tot de verschillende sociale domeinen zoals thuis, school, werk of publiek domein en missen in het navigeren tussen verschillende leefwerelden de nodige ondersteuning. Deze ondersteuning vinden ze soms bij oudere zussen of broers, kennissen of

jeugd- en onderwijsprofessionals die als rolmodel dienen. Voor de gelovige jongeren is religie een belangrijke *identitymarker*. Veel jongeren die er nu nog weinig mee doen of het idee hebben dat ze vanuit de opvoeding relatief weinig kennis over religie hebben meegekregen, zijn inmiddels bewust bezig met religie, of willen daar graag in de toekomst meer mee doen. Hun zoektocht betreft onder meer de vraag hoe zij in hun dagelijks leven in de Nederlandse context invulling kunnen geven aan het geloof, mede getriggerd door anti-geloof (en dan met name anti-islam) sentimenten in een samenleving die voor een groot deel gestoeld is op seculiere waarden. Bij jongeren van de tweede en derde generatie is sprake van meervoudige bindingen in het dagelijks leven, die samenhangen met hun hybride identiteitsbeleving. Met name in de verbinding van de verschillende leefwerelden lijkt nog een belangrijke begeleidende rol weggelegd voor onderwijs-, opvoed- en jeugdprofessionals, die een positieve eigen identiteit bij jongeren kunnen stimuleren.

1. Inleiding

Binding van jongeren met een migratieachtergrond met de Nederlandse samenleving is al decennia onderwerp van discussie. De veronderstelling is dat veel jongeren geen binding ervaren met het land waarin zij leven en de samenleving waar ze deel van uitmaken. Jongeren zouden zich niet altijd thuis voelen in Nederland (Huijnk & Andriessen, 2016).¹ Ze hebben te maken met houding en gedrag van anderen die het gevoel van erbij horen (*sense of belonging*) aantasten, zowel in het publieke domein, in de politiek, op de arbeidsmarkt en in het onderwijs als in vrijetijdsvoorzieningen en in hun weg naar werk (Pels, Distelbrink & Postma 2008, 2015; Nievers & Andriessen, 2010; Huijnk, Dagevos, Gijsberts & Andriessen, 2015; Klooster, Kocak & Day, 2017). Het ervaren gebrek aan erkenning om wie ze zijn zorgt ervoor dat ze zich niet geaccepteerd voelen door de samenleving en zich hierdoor niet medeverantwoordelijk voelen voor de kwaliteit van die samenleving. Dit zou niet alleen onwenselijk zijn vanuit participatieperspectief, maar ook vanuit veiligheidsperspectief. Extreme vormen van gebrek aan (maatschappelijke) binding zouden bijvoorbeeld leiden tot delinquentie en/of radicalisering (Steketee, Van der Gaag & Wolthuis, 2018).

In Nederland leven ruim twee miljoen jongeren met een migratieachtergrond van de tweede en derde generatie. Zij zijn in Nederland geboren, een groot deel is eveneens opgegroeid in Nederland en heeft ouders of grootouders die een migratiegeschiedenis kennen. Deze jongeren ervaren van kinds af aan een extra uitdaging in hun identiteitsvorming. Ze proberen in verschillende werelden hun weg te vinden, wat een complexe zoektocht kan zijn en onzekerheden met zich kan meebrengen (Ang, 2016; Pfeifer, 2018). Jongeren hebben ruimte nodig om te ontdekken waar de grenzen liggen, om hun identiteit te ontwikkelen, relaties aan te gaan, bindingen te ontwikkelen en om verantwoordelijkheid te nemen en daarop te worden aangesproken (Azough, 2017). Het bindingsvraagstuk is daarom niet los te zien van de identiteitsontwikkeling en -beleving van deze jongeren.

Voor jongeren zijn de school, de straat en de online wereld de domeinen waar zij vaak leeftijdsgenoten ontmoeten en waar zij de samenleving en verschillen in normen, waarden en omgangsvormen leren kennen.² Jeugdprofessionals (zoals jongerenwer-

kers, jeugdhulpverleners, opbouwwerkers en professionals uit het onderwijs) kunnen door hun rolmodel- en verbindingsfunctie helpen voorkomen dat (met name kwetsbare) jongeren de aansluiting met de samenleving verliezen en afglijden naar een marginale positie (Valkestijn, Bakker, Hilverdink & Metz, 2015). Voor adequate begeleiding is aansluiting van professionals bij de identiteitsbeleving van jongeren cruciaal (Azough, 2017). Die aansluiting is echter niet vanzelfsprekend. Bij professionals uit het jeugddomein en sociaal domein zou sprake zijn van professionele eenzaamheid en handelingsverlegenheid wanneer het erom gaat verbinding te zoeken met deze jongeren (Ibid). Ook in de onderwijscontext is bekend dat docenten handelingsverlegenheid ervaren als het gaat om gesprekken voeren over fundamentele en gevoelige kwesties (Kleijwegt, 2015).

Het onderwijs en het sociale domein hebben tegen de achtergrond van hun pedagogische opdracht de complexe taak bij te dragen aan de identiteitsontwikkeling van deze jongeren, maar lijken hier niet geheel op toegerust. Er is behoefte aan meer kennis over hoe jongeren in hun zoektocht naar identiteit omgaan met de verschillende deelidentiteiten die zij hebben, hoe exploratie leidt tot bindingen, hoe zij zelf hun binding met de maatschappelijke omgeving ervaren en op welke manier dit tot uiting komt in het dagelijkse leven van jongeren. Inzicht in en begrip voor de belevingswereld is nodig om jongeren op een adequate manier te kunnen ondersteunen in hun zoektocht naar een gezonde identiteit en verbondenheid³ (Klooster et al, 2016).

Deze benadering gaat uit van kennis over identiteitsbeleving als belangrijke voorwaarde om beter begrip te krijgen op gevoelens van binding van jongeren. Tegelijkertijd is binding evenzeer onderdeel van diezelfde identiteitsbeleving. Met wie of wat je je verbonden voelt en/of afstand ervaart zegt iets over je eigen perceptie van wie of wat je bent en hoe je jezelf verhoudt tot de maatschappelijke omgeving. Beide concepten zijn daarmee onlosmakelijk met elkaar verbonden. Een belangrijk element in het begrijpen van binding is de inhoud die deze gevoelens krijgen bij de betreffende persoon, alsmede waar deze gevoelens vandaan komen en hoe deze tot uiting komen in het dagelijkse leven (Verkuyten, 2011). Kortom, zicht op de bredere identiteits-

1 Zie ook artikel De Groene Amsterdammer 13 februari 2019: <https://www.groene.nl/artikel/wat-ik-van-is-vind-wat-denk-je-zelf>

2 CBS open data: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/71090ned/table?dl=18502>

3 We gebruiken de woorden binding en verbondenheid in de tekst door elkaar ten behoeve van de leesbaarheid van het rapport, om daarmee continue herhaling van een specifiek woord te vermijden. De betekenis is doorgaans dezelfde en heeft betrekking op de emotionele en praktische band van een individu met iemand, groep of omgeving. In de wetenschaps- en beleidsliteratuur krijgt het woord binding vaker de voorkeur.

beleving van jongeren binnen verschillende contexten is nodig om gevoelens van binding met de maatschappelijke omgeving te kunnen begrijpen.

Tegen deze achtergrond heeft Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) exploratief onderzoek gedaan naar de betekenis van binding in relatie tot de identiteitsbeleving bij jongeren met een migratieachtergrond van de tweede en derde generatie. De eigen identiteitsbeleving (vragen als: wie ben ik, hoe definieer ik mijzelf, hoe zien anderen mij, hoe verhoud ik mezelf ten opzichte van de maatschappij?) van jongeren stond in de onderzoeksaanpak centraal. Het doel was om de inhoud van gevoelens van binding met de eigen omgeving en de bredere samenleving te achterhalen. Identiteitsbeleving is in deze studie afgebakend als een geheel aan deelidentiteiten die (al dan niet) met elkaar samenhangen, en die zich uiten middels lange-termijnoriëntaties, identificaties en gedrag in het dagelijkse leven. De onderzoeksvraag luidde als volgt:

Hoe geven jongeren met een migratieachtergrond van de tweede en derde generatie betekenis aan hun verschillende deelidentiteiten en op welke manier heeft dat impact op hun gevoelens van binding met de bredere Nederlandse samenleving?

Dit onderzoeksrapport formuleert een antwoord op deze centrale onderzoeksvraag. Dit doen we aan de hand van een literatuurstudie naar de aanwezige theorieën en modellen in de wetenschappelijke literatuur en kwalitatieve interviews en focusgroepen. De onderzoekspopulatie betreft jongeren uit de leeftijdscategorie van 16-24 jaar van de tweede of derde generatie.

LEESWIJZER

Deze rapportage begint met een beschrijving van de onderzoeksaanpak (Hoofdstuk 2). Vervolgens kijken we naar de onderzoeksliteratuur waarmee we een poging doen identiteitsbeleving en binding te operationaliseren (Hoofdstuk 3). Deze operationalisatie vormt ook de structuur van het empirische deel. We besteden achtereenvolgens aandacht aan de persoonlijke en sociale identiteit (Hoofdstuk 4), identificatie en binding (Hoofdstuk 5), opvoeding en religiebeleving (Hoofdstuk 6) en tot slot onderwijs, toekomst en maatschappelijke betrokkenheid (Hoofdstuk 7). We ronden de rapportage af met de conclusies van de studie en discussie (Hoofdstuk 8). Ter illustratie van de bevindingen gebruiken we in de hoofdstukken die zijn gebaseerd op ons eigen empirische materiaal citaten van respondenten.

2. Onderzoeksmethode

In dit hoofdstuk beschrijven we de methodologische verantwoording van de onderhavige studie: hoe is het onderzoek uitgevoerd en welke keuzes zijn er gemaakt in het onderzoeksproces? We beschrijven eerst het onderzoeksdesign, vervolgens de afbakening van de onderzoekspopulatie en daarna volgt de beschrijving van de onderzoeksprocedure. We sluiten af met informatie over de representativiteit van de resultaten.

Onderzoeksdesign

Deze studie laat zich definiëren als een exploratief onderzoek met een kwalitatief karakter, aangevuld met een literatuurstudie. Deze keuze hangt samen met het begrip binding, dat weliswaar in wetenschappelijke en beleidsdocumenten vaak wordt aangehaald om de emotionele relatie te beschrijven van jongeren met diverse sociale of maatschappelijke instituties, maar nauwelijks invulling krijgt vanuit het eigen perspectief van de betrokkenen. Om het eigen perspectief inzichtelijk te maken biedt exploratief onderzoek de mogelijkheid te komen tot een afgebakend model met daarbij relevante eenheden en variabelen. Dit kan door de sociale realiteit zoals de respondenten die ervaren inzichtelijk te maken en te bestuderen hoe deze in relatie staat tot het 'onderzoeksobject' (Denzin & Lincoln, 1998). In het onderhavige onderzoek is de sociale realiteit van de respondenten gemeten via de identiteitsbeleving. We gebruiken zowel bevindingen uit de literatuur als de eigen empirische bevindingen voor de afbakening van binding en verbondenheid vanuit het perspectief van jongeren zelf.

Afbakening onderzoeksgroep

De afbakening van de onderzoekspopulatie (jongeren met een migratieachtergrond) is gemaakt op basis van twee criteria: leeftijdscategorie en generatie. Voornamelijk in de adolescentie en de jongvolwassenheid neemt de identiteitsontwikkeling een centrale plaats in (zie hoofdstuk 3). Mede hierdoor hebben we de keuze gemaakt de ondergrens op 16 jaar te zetten en de bovengrens op 24 jaar. Deze leeftijdsafbakening had daarnaast te maken met de praktische uitvoerbaarheid van het onderzoek, zoals toestemming van ouders, de ethische afweging om met kinderen persoonlijke en intieme gesprekken te voeren over hun identiteit en omgeving, gepaard met mogelijkheden tot abstractie en reflectie. We erkennen dat we met deze keuze geen recht

doen aan de individuele competenties van alle kinderen (bijvoorbeeld kinderen van 14 of 15 jaar die goed in staat zijn te reflecteren op deze thema's), maar in het kader van de afbakening en de validiteit van het onderzoek zijn deze grenzen noodzakelijk geweest. Er is een groot verschil in levensfase tussen een tiener en een twintiger. De leeftijd hoger of lager zetten zou deze afstand alleen maar vergroten en daarmee de analyse van de bevindingen bemoeilijken. Het tweede criterium was de afbakening van de generatie migratieachtergrond. In deze studie ligt de focus op de 'nieuwe' generatie jongeren die geboren en getogen zijn in Nederland, van wie minimaal één ouder of grootouder in het (recente) verleden is gemigreerd naar Nederland. Ons streven was om voornamelijk jongeren te spreken van wie de (groot)ouders uit hetzelfde herkomstland komen, met als argument eenduidigheid en minder complexiteit in de analyse van de uiteindelijke data. Dit bleek echter moeilijk te realiseren gezien de hedendaagse multi-etnische realiteit zoals we deze inmiddels kennen in Nederland. Hoewel onze respondentengroep voor een groot deel bestaat uit jongeren met ouders uit hetzelfde herkomstland, hebben we ook jongeren gesproken van wie één van de ouders een Nederlandse achtergrond heeft of van wie de ouders oorspronkelijk uit verschillende herkomstlanden komen. In de werving bleek het tamelijk lastig deze groep van het onderzoek volledig uit te sluiten. Bij de analyse van de data is rekening gehouden met deze verschillen.

Onderzoeksprocedure

De onderzoeksprocedure bestond uit drie fasen, waarbij elke fase samenhang met de uitgevoerde onderzoeksactiviteit(en): (a) literatuurstudie, (b) dataverzameling en (c) analyse en rapportage.

a. Literatuurstudie

Het onderzoek begon met een literatuursearch naar wetenschappelijke publicaties over binding en verbondenheid van jongeren met een migratieachtergrond. De search is vervolgens aangevuld met een zoektocht naar literatuur over identiteitsbeleving, binding als onderdeel van identiteitsontwikkeling en *sense of belonging*. We hebben naar zowel Nederlandse als internationale studies gezocht. Deze search resulteerde in een groot aantal studies die verschillende definities, theorieën en modellen uiteenzetten met betrekking tot binding en identiteit. Hieruit hebben we aan de hand van relevantie, wetenschappelijke kwaliteit en populariteit van de studies (via citatie-index) een selectie gemaakt. Conclusies uit deze literatuurstudie zijn vervolgens benut om een topiclijst te ontwikkelen voor het kwalitatieve deel van het onderzoek. De literatuurstudie was niet bedoeld als toetsingskader van het empirische materiaal, eerder als voorkennis die nodig was voor de vervolgfase. De topiclijst is benut als richtlijn voor de gesprekken met respondenten (zie bijlage 1).

b. Individuele interviews en focusgroepen met jongeren

Voor dit onderzoek zijn 33 semigestructureerde interviews afgenomen bij jongeren van 16 tot 24 jaar, allen met een migratieachtergrond, van de tweede generatie, verspreid over het hele land en variërend in herkomst (zie bijlage 2 voor de geanonimiseerde respondentenlijst inclusief achtergrondkenmerken). Om de eerste resultaten uit de interviews te bespreken en aan te scherpen hebben we verder twee focusgroepen georganiseerd. In totaal hebben 52 respondenten deelgenomen aan dit onderzoek. Aan de hand van deze gesprekken hebben we inzicht gekregen in de belevingswereld van jongeren op verschillende leefdomeneinen, zoals school, familie/opvoeding en vriendenkring, en is gekeken op welke manier deze contexten van invloed zijn op de identiteitsbeleving en identificatieprocessen, en daarmee de gevoelens van verbondenheid van jongeren. De werving van respondenten heeft plaatsgevonden via jongeren- en studentenorganisaties, jongerenwerk, welzijnsinstellingen en via het netwerk van de onderzoekers.

c. Analyse en rapportage

In de laatste fase van het onderzoek zijn de opgedane inzichten en opbrengsten van de literatuurstudie, de kwalitatieve interviews en inzichten uit de focusgroepen (verder) geanalyseerd. Het vertrekpunt voor de analyse was de onderzoeksvraag en de thema's/domeinen uit de topiclijsten (die weer voortkomen uit de literatuurstudie). Op basis hiervan hebben we conclusies getrokken en aanbevelingen geformuleerd. Deze conclusies en aanbevelingen zijn getoetst via een expertmeeting, waarbij voornamelijk praktijkprofessionals waren vertegenwoordigd.

Representativiteit

Hoewel dit onderzoek een breed beeld geeft van diverse perspectieven, is het belangrijk op te merken dat de resultaten niet kunnen worden gezien als representatief voor de groep jongeren met een migratieachtergrond. Daarvoor is de kwalitatieve onderzoeksmethode ontoereikend. In dit onderzoek ging het dan ook niet zozeer om vragen als 'hoeveel' en 'wie', maar veel meer om 'hoe' en 'waarom'.

3. Inzichten uit de wetenschappelijke literatuur

In dit hoofdstuk kijken we naar kennis uit verschillende sociaal-wetenschappelijke disciplines over binding van jongeren met een migratieachtergrond, identiteitsbeleving en identiteitsontwikkeling. Een interdisciplinaire benadering is van grote meerwaarde voor dit onderzoek, juist vanwege de complexiteit van het begrip identiteit en de psychologische en sociale processen die een rol spelen in de ontwikkeling van (sociale) binding. Sociologische aspecten van identiteitsvorming, groepsdynamieken, socialisatieprocessen en individuele psychosociale aspecten komen via een interdisciplinaire benadering samen en maken daarmee de weg vrij voor de ontwikkeling van een meer volledig conceptueel kader. We willen benadrukken dat deze literatuurstudie een selectie is van de bestaande literatuur; de search heeft geen uitputtend karakter. Desondanks stellen de inzichten die we hier presenteren ons in staat vorm te geven aan de structuur van ons onderzoek. We beginnen met de bindingsliteratuur (3.1), lichten vervolgens de theorieën en concepten toe over identiteitsontwikkeling en -beleving (3.2) en sluiten af met een concluderende paragraaf, met daarin aanknopingspunten voor het vervolg op de onderhavige studie (3.3).

3.1. Binding

In veel sociologisch onderzoek wordt binding benaderd in termen van sociale dwarsverbanden tussen verschillende groepen of tussen individuen met de bredere samenleving. Onder sociologen zijn het vooral de integratieonderzoekers die aandacht hebben voor dit thema. Binnen zowel de klassieke integratietheorieën als de moderne integratiemodellen wordt aan het ontstaan van primaire relaties tussen verschillende groepen en het opgaan van de migrantengroepen in de bestaande sociale netwerken een belangrijke rol toegekend (Gordon, 1964; Tajfel & Turner, 1979; Vermeulen & Penninx, 1994; Alba & Nee, 1998; Esser, 2001; 2004; Portes & Zhou; Verkuyten & Martinovic, 2012 & Sunier & Landman, 2014). In de Nederlandse context verwijst bijvoorbeeld Dagevos (2001) in zijn conceptualisering van de sociaal-culturele integratie naar de sociale component. Hij beschrijft deze als de feitelijke contacten van leden uit de etnische minderheidsgroepen met autochtone Nederlanders en

in hoeverre deze groepen het wenselijk vinden deze contacten te onderhouden. Het Sociaal en Cultureel Planbureau voegt aan deze definitie later contacten toe met andere (etnische) bevolkingsgroepen in de samenleving (Huijnk & Andriessen, 2016). Hiermee zien we dat sociale binding een dominante plaats inneemt in het Nederlandse onderzoeksdiscours.

3.1.1. SOCIALE INTERACTIES

Een veel gebruikte theoretische beschouwing in de context van sociale binding is de indeling bonding *social capital* en *bridging social capital* van de Amerikaanse socioloog Robert Putnam (2000; 2007). Hij laat zien hoe individuele burgers via informele netwerken en organisaties met de bredere samenleving verbonden zijn. Bonding verwijst naar de mate waarin individuele burgers deel uitmaken van eigen netwerken en organisaties, terwijl *bridging* betrekking heeft op de mate waarin er juist verbindingen met de bredere samenleving en daarmee buiten de eigen kring tot

stand komen. Woolcock (2001) voegt hier later *linking* aan toe. Hij doelt hiermee op de relaties die individuen opbouwen met maatschappelijke instituties en personen met een machtsverhouding, zoals beleidmakers of professionals van sociale dienstverlening die een link kunnen vormen tussen hen en beschikbare maatschappelijke middelen, zoals arbeid en zorg.

Lin (2001) schetst aanvullend een tweedeling in interacties door onderscheid te maken in *sociale homofilie* en *sociale heterofilie*. Bij de eerste gaat een individu interacties aan met andere individuen die overeenkomsten vertonen op verschillende aspecten, zoals leeftijd, gender, ras⁴, cultuur, religie en maatschappelijke positie. De tweede is een schets van interacties waarbij het individu de neiging naar gelijkenissen overstijgt door in contact te komen met actoren die op verschillende kenmerken van elkaar verschillen. Hoewel sociale homofilie in persoonlijke relaties de sterkste connectie belichaamt, zijn deze contacten voor een individu in toegang tot maatschappelijke en economische middelen vaak gering. Dit zou vooral gelden voor groepen die een lage maatschappelijke positie genieten. Sociale heterofilie bestaat in de basis uit zwakke relationele connecties, maar produceert uiteindelijk de meest waardevolle bijdragen in toegang tot economische en maatschappelijke middelen. De interacties buiten de eigen kring zorgen ervoor dat het individu blootgesteld wordt aan nieuwe ideeën, waarden en perspectieven (Ibid.).

3.1.2. IDENTIFICATIE

De redenatie achter sociale binding gaat uit van een differentiatie tussen de dichotomie *in-group* en *out-group* (Tajfel & Turner, 1979). Door middel van zelfcategorisering definiëren mensen zichzelf als onderdeel van een bepaalde groep, bijvoorbeeld op basis van geslacht, leeftijd, seksuele geaardheid, religie of etniciteit. In de moderne tijd zijn volgens Manuel Castells etniciteit, cultuur en religie belangrijke kenmerken waarmee individuen zich primair identificeren, als reactie op de onzekerheid van de netwerkmaatschappij (Castells, 1997).

Binding definiëren langs identificatieprocessen is een veelvoorkomende benadering. Vaak wordt dit gedaan vanuit het oogpunt van integratie van nieuwkomers (Berry, 1997; Esser, 2001; Huijnk, Dagevos, Gijsberts & Andriessen, 2015; Verkuyten & Martinovic, 2012). Hoe individuen de bredere samenleving beleven, blijkt uit de mentale en emotionele verbinding die zij ermee hebben. Het gaat hierbij om gevoelens van loyaliteit, identificatie en 'erbij horen' (Berry, 1997; Esser, 2001; 2004; Huijnk en Dagevos, 2012;

Verkuyten & Martinovic, 2012). Identificatie met een groepering als onderdeel van de identiteit veronderstelt immers emotionele verbondenheid en binding met de bredere samenleving (Verkuyten, 2005).

Hartmut Esser (2001; 2004) verwerkt identificatie expliciet in zijn integratiemodel als sluitstuk van het integratieproces en kent identificatie een voorwaardelijk karakter toe. Hij maakt onderscheid tussen systeemintegratie en sociale integratie. Systeemintegratie is opgelegde integratie waarbij je als burger deel uitmaakt van een natiestaat (of een statenverband zoals de EU) en je je aan diens regels dient te houden. Sociale integratie doelt op de opname van individuen in de samenleving op basis van hun eigen motieven, oriëntaties en contacten. Esser noemt vier vormen van sociale integratie. De eerste vorm is participatie, oftewel deelname aan belangrijke maatschappelijke instituties zoals onderwijs en de arbeidsmarkt. De tweede vorm is acculturatie: het verwerven van de benodigde kennis en vaardigheden om mee te kunnen doen in de samenleving. De derde vorm is interactie: opbouwen van sociale contacten buiten de eigen kring. Ten slotte is er identificatie: de mate waarin het individu zich thuis voelt binnen het sociale systeem en zich hiermee identificeert. Dit kan pas optreden zodra er aan de eerste drie vormen is voldaan, maar het is geen vanzelfsprekend gevolg. Identificatie met het (nieuwe) land is volgens Esser de laatste stap in het integratieproces. Het identificatieproces is anders dan de eerste drie vormen een kwestie van gevoel, herkenning en vereenzelviging.

Verschillende studies meten binding van migranten (of hun nazaten) met de samenleving onder andere aan de hand van nationale (Nederland) en etnische (herkomstland) identificatie. Het gaat om de mate waarin migranten(kinderen) zich Nederlander voelen of zich verbonden voelen met hun etnische herkomstgroep. Deze kan exclusief (ik voel me helemaal Nederlander), hybride (ik ben zowel Nederlander als Marokkaan) of overwegend (ik voel me meer Nederlander dan Marokkaan) zijn (Huijnk et al., 2015; Klooster et al., 2017; Jasinskaja-Lathi et al., 2009; Berry & Sabatier, 2010).

Omlo (2011) is kritisch ten aanzien van de visie om identificatie gelijk te stellen aan binding. Hij stelt dat het feit dat jongeren zich verbonden voelen met, in dit geval, Nederland, niet hoeft te betekenen dat mensen zichzelf ook categoriseren als Nederlander. Dit onderscheid wordt volgens Omlo niet gemaakt, terwijl het wel relevant zou zijn. Een ander kritiekpunt is dat deze afbake-

4 Ras is hier en in de rest van het rapport bedoeld als een historisch-maatschappelijk geconstrueerd begrip, niet als een biologisch gegeven. We sluiten hiermee aan bij de visie van prof. dr. Amade M'charek (UvA), zie <https://www.sg.uu.nl/artikelen/2018/03/we-moeten-vaker-over-ras-praten>.

ning (etnische en/of nationale identificatie) weinig ruimte biedt voor het dynamische karakter van identificatie; identificatie als een individueel, subjectief en dynamisch proces van het leggen, onderhouden en verbreken van verbindingen (WRR, 2007), afhankelijk van kenmerken, voorkeuren en behoeften van het individu zelf (Verkuyten, 2011) en de mate waarin het bestaande sociale systeem het individu houvast en het gevoel erbij te horen geeft (Entzinger & Dourleijn, 2008).

Een bredere visie op identificatie wordt door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) beschreven in het rapport *Identificatie met Nederland* (2007). De Raad spreekt over drie dimensies van identificatie: de *functionele*, de *normatieve* en de *emotionele* dimensie. Functionele identificatie komt tot stand op het moment dat mensen niet primair als lid van een etnische groep worden gezien, maar als individu met uiteenlopende functionele verbindingen zoals wijkbewoner, werknemer, lid, student. Normatieve identificatie heeft betrekking op de mogelijkheden die er zijn om de eigen normen en opvattingen te kunnen volgen en in te brengen in het publieke en politieke domein. Tot slot gaat de emotionele identificatie over gevoelens van verbondenheid met anderen en in meer abstracte zin met Nederland, over een *sense of belonging*. De WRR stelt dat wanneer er onvoldoende voorwaarden bestaan voor functionele identificatie, als er geen podium is voor debat over concurrerende normatieve posities en opvattingen en de macht eenzijdig belegd is bij een dominante meerderheidsgroep, er voor emotionele identificatie met Nederland minder ruimte is (Ibid.).

3.1.3. LOKALE BINDING

Volgens verschillende auteurs biedt de lokale omgeving meer ruimte voor identificatie (Tonkens et al., 2008; Van der Welle, 2011; Van de Graaf & Duyvendak, 2009). Uit onderzoek uit de Randstedelijke omgeving is bekend dat de identificatie en verbondenheid van jongeren met een migratieachtergrond met de stad en met de inwoners van die stad sterker zijn dan de nationale identiteit (Entzinger & Dourleijn, 2008; Van der Welle & Mamadouh, 2008; Van Bochove, Rusinovic & Engbersen, 2009; Snel, 't Hart & van Bochove, 2016). Uit het Rotterdamse onderzoek van Van Bochove, Rusinovic & Engbersen (2009) kwam bijvoorbeeld naar voren dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders die zich primair identificeren met hun etnische achtergrond zich tegelijkertijd een trotse Rotterdammer voelen. Dit houdt verband met het gevoel van 'thuis voelen'. Volgens Duyvendak (2009) is je thuis voelen een gelaagde emotie die bevorderd wordt door twee situaties: *haven* en *heaven*. *Haven* refereert aan de concrete fysieke omgeving of een concrete plek als basis voor een gevoel van thuis voelen. Dit moet een veilige en comfortabele plek zijn. *Heaven* refereert aan de situatie waarin je het gevoel hebt jezelf te kunnen zijn en jezelf te kunnen ontplooien. Een belangrijke

kanttekening bij de genoemde studies is dat het Nederlandse onderzoek naar lokale binding zich vooral richt op jongeren uit de Randstad. De vraag is of dezelfde resultaten en dynamiek ook buiten de Randstad gelden, dus in regio's die over het algemeen minder multi-etnisch zijn dan in grote steden als Amsterdam en Rotterdam.

3.1.4. SOCIALE IDENTITEIT EN REACTIEVE IDENTITEIT

Bij identificatie gaat het om een wisselwerking tussen het psychologisch proces van kenmerken, voorkeuren en behoeften die het individu zichzelf toekent en de sociale identiteit die door de buitenwereld wordt geformuleerd (Verkuyten, 2011). Een veelgebruikt model voor dat laatste is de sociale identiteitstheorie van Tajfel (1979). Deze theorie stelt dat mensen hun zelfbeeld niet alleen baseren op hun persoonlijke karakteristieken en prestaties (persoonlijke identiteit) maar ook op evaluaties en karakteristieken van de groepen waarvan ze lid zijn: de sociale identiteit. Zo kan ook etnische identiteit als sociale identiteit worden omschreven. Jenkins (2000) stelt dat sociaal-psychologisch gezien alle menselijke kennis gebaseerd is op classificatie en dat identificatie nodig is om iets of iemand te classificeren. Die identificatie gebeurt op basis van twee tegengestelde processen: enerzijds door het specificeren van overeenkomsten (*sameness*) en anderzijds juist door verschillen te markeren (*otherness*). Wanneer de buitenwereld een negatieve houding ontwikkelt ten opzichte van een groep of wanneer een specifieke groep gediscrimineerd wordt, heeft dat een negatief effect op identificatie met het woonland en wordt de nadruk op de groepsidentiteit versterkt. Dit proces wordt in de literatuur reactieve identiteit genoemd (Ersanilli, 2009; Tajfel & Turner, 1986). Jongeren die weinig emotionele binding hebben met de Nederlandse samenleving, die sterke banden onderhouden met de eigen etnische groep en weinig contacten hebben met mensen buiten de eigen (etnische) kring, vertonen volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau sociaal-cultureel afstand tot de Nederlandse samenleving (Huijnk et al., 2015).

3.1.5. SENSE OF BELONGING

Elk individu heeft de behoefte ergens bij te horen, gewaardeerd te worden door haar of zijn omgeving en relaties te onderhouden met betekenisvolle anderen (Maslow, 1954; Yuval-Davis, 2006). Samen met het gevoel van veiligheid en wederzijds vertrouwen is deze verbondenheid essentieel voor de ontwikkeling van een fundamentele intrinsieke motivatie voor zelfredzaamheid en gedragsverandering (Ryan & Deci, 2000). Dit gevoel van verbondenheid wordt *sense of belonging* genoemd (Baumeister & Leary, 1995; Hagerty, Lynch-Sauer, Patusky, Bouwsema, & Collier, 1992). *Sense of belonging* wordt in theoretische verhandelingen vaak in verband gebracht met het hebben van een thuisgevoel en heeft hiermee een symbolisch accent. De ontwikkeling van stabiele relaties en het gevoel van verbondenheid ontwikkelen zich in een omgeving die ervaren wordt als stabiel, comfortabel en veilig, zoals individuen dat doorgaans thuis ervaren. Alleen onder deze omstandigheden kan onvoorwaardelijke investering in stabiele relaties plaatsvinden (Brar-Josan, 2015). Het belang van je thuis voelen en de perceptie hiervan als stabiel, langdurig en veilig voor de ontwikkeling van *sense of belonging* wordt in de literatuur breed onderschreven (Yuval-Davis, 2006; Antonisch, 2010; Duyvendak, 2011; Strayhorn, 2019). *Sense of belonging* is echter een relationeel concept, en geen conditie die enkel is verbonden aan de individuele gevoelens of gedragingen. De sociale context/omgeving waarin het individu verkeert, levert vaak een belangrijke bijdrage aan een sterkere of zwakkere *sense of belonging*, bijvoorbeeld vanwege verschillende percepties van culturele verschillen en/of persoonlijke karaktereigenschappen (Spoelstra, 2018). Bij het meten van *sense of belonging* is het belangrijk rekening te houden met de specifieke context. *Sense of belonging* is in de wetenschappelijke literatuur, met name door sociale wetenschappers, vaak gebruikt als synoniem voor identiteit, meer specifiek voor de nationale en etnische identiteit, doorgaans in onderzoek naar migrantengemeenschappen (Antonisch, 2010). Opmerkelijk is dat in de Nederlandse literatuur veel is geschreven over belonging bij migranten die zijn teruggekeerd naar het herkomstland (De Bree, Davids & De Haas, 2010; Kunuroglu, Yagmur, Van de Vijver & Kroon, 2018) en bij nieuwkomers (Ghorashi & Vieten, 2012; Huizinga & Van Hoven, 2018), maar er nauwelijks studies voorhanden zijn naar belonging van jongeren met een migratieachtergrond van de tweede en/of derde generatie.

3.1.6. ACCULTURATIE

Jongeren met een migratiegeschiedenis hebben te maken met meerdere culturen. Zij zoeken naar wegen om te kunnen omgaan met de verschillende werelden waarin ze leven. Een veelgebruikt concept in de sociale wetenschappen om verschillende identificatievormen van individuen en groepen in kaart te

brenge is acculturatie, waarvan de Canadese John W. Berry als grondlegger wordt gezien.

In de klassieke zin van het woord betekent acculturatie veranderingen die kunnen optreden binnen groepen door middel van interactie en contact met andere groepen. *“Those phenomena which result when groups of individuals having different cultures come into continuous first-hand contact, with subsequent changes in the original culture patterns of either of both groups”* (Sam & Berry, 2006). Deze omschrijving geeft de indruk dat acculturatie een neutrale term is waarbij veranderingen plaatsvinden binnen alle groepen die met de ander in contact staan. Toch blijkt acculturatie in de praktijk meer verandering te weegbrengt bij de niet-dominante groep(en) en haar leden dan bij de dominante groep (Berry, 2001).

De psychologie maakt onderscheid tussen het individuele niveau van acculturatie en het groepsniveau. Psychologische acculturatie (op individueel niveau) gaat over interne veranderingen die het gevolg zijn van langdurig contact met een andere cultuur. Acculturatie op groepsniveau heeft betrekking op de veranderingen binnen groepen die deelnemen aan intercultureel contact. Berry (2001, 2004) onderscheidt twee aparte/simultane dimensies die kunnen leiden tot vier identificatievormen/acculturatiestrategieën. De twee te onderscheiden processen zijn (1) voorkeur voor behoud van de oorspronkelijke cultuur en (2) voorkeur voor contact met en participatie in de samenleving, samen met andere groepen. Wanneer de nadruk op identificatie met de meerderheid ligt, is er sprake van psychologische *assimilatie*. Mensen uit de niet-dominante etnische groepen definiëren zichzelf (in het geval van Nederland) als Nederlander en oriënteren zich in hoofdzaak op de Nederlandse samenleving. Bij *separatie* ziet men zichzelf voornamelijk in termen van de eigen etnische gemeenschap. Bij psychologische *integratie* identificeren mensen zich zowel met de eigen etnische groepering als met de meerderheidsgroepering. Men legt hier de nadruk op biculturele identiteit. Tot slot staat tegenover integratie *marginalisatie*. Wanneer er weinig mogelijkheid is voor, of interesse in, het behoud van de oorspronkelijke cultuur, en er weinig interesse is in het hebben van relaties met anderen, dan spreekt men van marginalisatie (Berry, 2001; 2004). Men verliest de oorspronkelijke cultuur en gaat ook geen banden aan met de nieuwe cultuur (Van de Vijver & Phalet, 2004).

De vier acculturatiestrategieën hebben uiteenlopende gevolgen voor het menselijk welbevinden en psychologisch functioneren. De marginalisatie- en de assimilatiepositie blijken het minst gunstig te zijn. Bij beide is er sprake van verbreken van de emotionele banden met de eigen etnische gemeenschap; dit gaat

gepaard met lager welbevinden, psychologische problemen en meer stress (Berry et., 2006).

3.1.7. SOCIALE BINDING EN CRIMINEEL GEDRAG

Een vooraanstaande theorie binnen de criminologie is de sociale bindingstheorie van Travis Hirschi (1969). Hij heeft aandacht voor de mate waarin een individu bindingen heeft met zijn directe omgeving en met de samenleving als geheel. Criminaliteit is het gevolg van een zwakke of verbroken sociale band tussen individu en groep. Volgens Hirschi is de kans om in het criminele circuit te belanden groter wanneer positieve (sociale) bindingen ontbreken met de kerninstituties binnen de samenleving. Een jongere die een positieve band met zijn ouders heeft, een positieve band met school en een positieve houding tegenover de maatschappij, heeft een kleinere kans om in het criminele circuit te belanden. Sociale binding wordt gezien als een beschermende factor tegen criminaliteit.

De sociale bindingstheorie van Hirschi heeft als uitgangspunt dat binding met sociale instituties van invloed zijn op gedrag en attitudes van mensen. Hirschi onderscheidt vier dimensies van deze binding: *attachment* (sociale en emotionele betrokkenheid); *commitment* (relevantie en belangstelling ten behoeve van de eigen toekomst); *involvement* (participatie/deelname aan activiteiten) en *belief* (rechtvaardigheid en legitieme waardesystemen). Los van crimineel gedrag kan dit model worden doorgetrokken naar afzonderlijke maatschappelijke kerninstituties, zoals school of samenleving als geheel. Cumulatie van deze dimensies betekent dan meer binding (zie Peguero et al., 2016).

3.2. Identiteitsbeleving en -ontwikkeling

Voor elk mens geldt dat het besef van de eigen identiteit, het zelfbeeld, zich in de loop van de tijd ontwikkelt. Gaandeweg begrijpen mensen steeds beter wie ze zijn. Dit heeft voor een groot deel te maken met cognitieve ontwikkelingen in de adolescentiefase. Groter inzicht in zichzelf zorgt ervoor dat de mens kan oordelen over zichzelf en zijn of haar eigenwaarde kan bepalen op verschillende vlakken (Chan, 1997; Cohen, 1999). Vragen als 'wie ben ik?', 'waar kom ik vandaan?' en 'waar behoor ik toe?' zijn voor velen echter niet eenduidig te beantwoorden. Sociale wetenschappers zijn al decennia bezig met onderzoek naar identiteitsvorming en zelfconcept. Er zijn verschillende theorieën die beschrijven hoe *identity formation* bij jong en oud kan plaatsvinden. Veel van deze theorieën gaan uit van een ontwikkelingsbenadering op basis van levensfasen (*stages*) of kenmerken (*features*) die zich gaandeweg ontwikkelen, waarbij elke leef-

tijds- en levensfase unieke eigenschappen heeft. Volgens deze benadering is de ontwikkeling gerelateerd aan de eerdere fase, maar is niet gelijk aan die eerdere fase en zal nimmer dezelfde vorm krijgen. Dit is anders bij de lineaire, niet-gefaseerde benadering. De lineaire benadering beschouwt identiteit als een vaststaand gegeven, dat met de tijd meegroeit of duidelijker wordt (Kroger, 2011). Veruit de bekendste en daarmee de meest invloedrijke theorie met een ontwikkelingsbenadering is die van Erik Erikson (1959). Bij de lineaire benadering krijgt het identiteitsstatusmodel van James Marcia (1964) veel aandacht in de wetenschap. We beginnen met een korte toelichting van deze theorieën, alvorens wij de specifieke aspecten bespreken van de identiteitsbeleving van jongeren met een migratieachtergrond.

3.2.1. IDENTITEITSTHEORIE VAN ERIK ERIKSON

De theorie van Erikson over identiteitsvorming is gebaseerd op twee fundamentele veronderstellingen over menselijke ontwikkeling, namelijk identiteit als het product van een voortdurende interactie tussen individu en sociale omgeving, en identiteit als een ontwikkelingsproces. Zowel verwachtingen uit de sociale omgeving als interne processen brengen adolescenten ertoe meer volwassen en zelfstandig gedrag te ontwikkelen, zich een beeld te vormen van wie ze zijn, hoe ze in relatie staan tot anderen, van de waarden en ideologieën waar ze achterstaan en van wat ze in de toekomst willen doen (Erikson, 1968). Een goed gevormde identiteit bestaat volgens Erikson (1968) uit twee aspecten: persoonlijke en sociale identiteit. Persoonlijke identiteit verwijst naar het gevoel dat de verschillende aspecten van iemands zelfdefinitie stabiel blijven over situaties en tijd heen. Sociale identiteit verwijst naar de mate van erkenning van iemands eigenheid vanuit de sociale omgeving en naar de kenmerken (zoals waarden, idealen en gedragingen) die het individu overneemt van de sociale groepen waarin het zich bevindt (Soenen & Luyckx, 2003).

Volgens Erikson verloopt de levenscyclus in acht fasen. Iedere fase kenmerkt zich door een kernconflict. Tijdens de puberteit en adolescentie gaat het kernconflict over identiteitsbesef en identiteitsverwarring. In deze leeftijdsfase zijn er allerlei lichamelijke en sociale veranderingen die gepaard gaan met twijfels en onzekerheden. Het is een periode van zoeken, experimenteren en selecteren, hetgeen er uiteindelijk toe moet leiden dat de jongere een sterk identiteitsbesef ontwikkelt. Tijdens de zoektocht/identiteitscrisis zijn er verschillende mogelijkheden om een gevoel van eigenwaarde en saamhorigheid te ontwikkelen, zoals groepsvorming met leeftijdgenoten, je vereenzelvigen met idolen, iconen en rolmodellen, en het omarmen van een ideologie die pasklare antwoorden geeft op belangrijke (levens)vragen. Hoe de identiteitscrisis wordt verwerkt, hangt af van de mogelijkheden die de sociaal-culturele context biedt (zie Verkuyten, 2011).

3.2.2. IDENTITEITSSTATUSMODEL VAN JAMES MARCIA

Marcia kwam in 1964 met zijn identiteitsstatusmodel dat interpersoonlijke verschillen op het gebied van identiteitsvorming concreet operationaliseert. Volgens hem is identiteit meetbaar via twee dimensies: *binding* en *exploratie*. Bindingen komen vaak op een natuurlijke manier tot stand zonder dat er alternatieven in overweging worden genomen, bijvoorbeeld met familie en de waarden die je meekrijgt. Van exploratie is sprake wanneer jongeren verschillende alternatieven tegen elkaar afwegen en op basis daarvan doordachte keuzes maken. Vanuit deze twee dimensies maakt Marcia een onderscheid tussen vier identiteitsstatussen die betrekking hebben op twee grote levensgebieden: ideologie (waarden en overtuigingen over beroep, politiek en religie) en interpersoonlijke relaties (vriendschappelijke relaties, intieme relaties en seksualiteit) (Marcia, 1980). De vier identiteitsstatussen die Marcia onderscheidt zijn *achievement*, *moratorium*, *foreclosure* en *diffusion*. Aan de hand van deze statussen geeft Marcia weer hoe jongeren/adolescenten omgaan met de identiteitscrisis die ze in een bepaalde periode ervaren.

Jongeren met de *achievement* status hebben een periode van exploratie doorgemaakt en hebben daarna welbepaalde keuzes gemaakt. De *moratorium* status verwijst naar adolescenten die zich nog in een proces van exploratie en crisis bevinden, en die nog geen definitieve bindingen zijn aangegaan. Jongeren met de *foreclosure* status zijn al wel tot definitieve bindingen gekomen, hoewel ze geen periode van exploratie doormaakten. Ze hebben zich hierbij doorgaans laten leiden door de wensen en het voorbeeld van significante anderen, zoals ouders, familie en vrienden. In de *diffusion* status hebben adolescenten nog geen definitieve keuzes of bindingen gemaakt. In tegenstelling tot adolescenten in de *moratorium* status gaan ze ook niet actief op zoek naar de rollen en identiteitsaspecten die bij hen passen (Marcia, 1980).

3.2.3. ETNISCHE IDENTITEITSVORMING

Jongeren proberen de sociale wereld om zich heen te begrijpen en zoeken naar hun eigen plaats en positie daarin. Het besef van of de zoektocht naar identiteit gaat gepaard met de vraag bij wie je hoort, wat dat betekent en of anderen dat erkennen en waarderen. In contacten met ouders, familie, vrienden en de omringende samenleving ontwikkelen jongeren een idee en gevoel over hun etnische achtergrond. Hun etnische identiteit krijgt een persoonlijke betekenis (Verkuyten, 2011). Er bestaan verschillende theorieën hoe dit proces kan verlopen. De bekendste is die van Jean Phinney en haar etnische identiteitstheorie, gebaseerd op het werk van Erikson en Marcia. Phinney (1993) paste deze ideeën toe op etnische identiteitsbeleving bij migranten(jongeren). Voortbouwend op de twee dimensies van Marcia neemt ook zij exploratie en binding als basis voor haar model. Jongeren zouden geleidelijk een etnische identiteit vormen door

te experimenteren met de betekenis die etniciteit in hun leven heeft. Phinney maakt een onderscheid in een drietal in elkaar overlopende fasen met daarbij vier etnische identiteitsposities:

1. *Unexamined ethnic identity*,
2. *Ethnic identity search (moratorium)*,
3. *Achieved ethnic identity*.

In de eerste fase is de etnische identiteitsbeleving vaag en onontwikkeld. De jongere is niet of nauwelijks geïnteresseerd in zijn of haar etnische achtergrond en kenmerkt zich door een *lack of exploration*. De mogelijke subtypen zijn de *diffusion* positie: er is geen sprake van exploratie en binding, en de *foreclosure* positie waarbij sprake is van overname van het oordeel en houding van anderen, met name ouders en familie (geen exploratie, wel binding).

De tweede fase kenmerkt zich door verkennen en uitproberen. Deze fase begint in de adolescentie, waarin toenemende twijfel ontstaat over het vertrouwde, de sociale druk toeneemt om keuzes te maken en het oordeel van leeftijdgenoten belangrijker wordt. Verschillende mogelijkheden worden uitgetoetst en jongeren experimenteren met verschillende ideeën en gevoelens. Wat het voor jezelf betekent om tot een etnische groep te behoren is in deze fase nog weinig uitgekristalliseerd en gedachten hierover gaan gepaard met ambivalente gevoelens (zie Verkuyten, 2011).

Deze fase van exploratie loopt over naar de laatste fase waarin keuzes worden gemaakt en bindingen worden aangegaan zodat er een sterk en gezond etnisch identiteitsbesef ontstaat (*achieved ethnic identity*: exploratie wordt gevolgd door binding). Dit besef kenmerkt zich door een accepterende, maar ook kritische houding tegenover de eigen etnische achtergrond en groep. De etnische identiteit maakt op een vanzelfsprekende manier deel uit van het individu, zonder ontkenning of overdrijving (Phinney, 1993).

Het model van Phinney is door verschillende onderzoekers als uitgangspunt genomen om de relatie te onderzoeken tussen etnische identiteit en verschillende sociaal-emotionele en psychologische kenmerken, zoals zelfvertrouwen, psychologisch welbevinden, schoolprestaties en vriendschappen. De hypothese was dat een ontwikkelde etnische identiteit een positief effect heeft op dergelijke uitkomsten. De resultaten zijn echter niet altijd eenduidig. Zo hangt een meer ontwikkelde etnische identiteit inderdaad samen met psychologisch welbevinden, hogere zelfwaardering en minder gedragsproblemen (Wissink, Dekovic, Yagmur, Stams & De Haan, 2008). De bevindingen voor onderwijsleerprestaties zijn echter minder eendui-

dig (Verkuyten, 2011). Een ontwikkelde etnische identiteit blijkt verder samen te hangen met een positievere houding tegenover andere etnische groeperingen en tegenover diversiteit in het algemeen (Verkuyten & Yildiz, 2007).

3.2.4. RELIGIEUZE IDENTITEIT OP BASIS VAN HET MODEL VAN PHINNEY

Er zijn verschillende manieren om een gelovige te zijn en die sluiten aan bij de verschillende omstandigheden waaronder jongeren leven. Voor de één kan het vooral een religieuze betekenis hebben en voor de ander een culturele of politieke. De vraag naar wat het betekent om een moslim te zijn in Nederland, heeft geen eenduidig of eenvoudig antwoord (Verkuyten, 2011). Engelse onderzoekers hebben het eerdergenoemd model van Phinney toegepast op de identiteitsbeleving van moslimjongeren in Londen (Greenberg et al., 1997). De etnische achtergrond werd hierbij vervangen door de religieuze achtergrond. Zij maakten een onderscheid tussen religie als onderdeel van identiteit in termen van cultuur, en religie als onderdeel van identiteit waar religieuze praktijken gepraktiseerd en gevolgd worden in het dagelijks leven. Degenen met een *diffuse* moslimidentiteit geloven in de kernboodschap van de islam, maar nemen niet deel aan religieuze praktijken. Echte interesse en persoonlijke binding met de religie hebben ze niet. Religie is vooral een *cultural marker* die assimilatie buiten de deur houdt. Bij een *foreclosed* identiteit wordt niet stilgestaan bij de uiteenlopende interpretaties die mogelijk zijn, maar wordt gekozen voor de islam als een geheel van onveranderlijke en overal toepasbare leerstellingen en regels. De overgrote meerderheid van de jongeren is volgens dit onderzoek bezig met het exploreren en interpreteren van de islam in het licht van hun leven in Engeland (*moratorium*), wat uiteindelijk kan leiden tot bewust al dan niet volgen van de leerstellingen en regels van het geloof (*achieved*). Ze zijn actief bezig met de vraag wat het betekent om een moslim te zijn in hedendaags Engeland. Volgens de onderzoekers is dit model ook toepasbaar voor jongeren met een andere niet-dominante religie in de westerse context (ibid.).

3.2.5. UITINGEN VAN ETNISCHE OF RELIGIEUZE IDENTITEIT

Maatschappelijk gezien wordt de inhoud van een etnische of religieuze identiteit vaak gekoppeld aan gepast gedrag. Zo moet een etnische identiteit zichtbaar zijn in etnisch gepast gedrag, zoals het spreken van de taal, net zoals een religieuze identiteit zichtbaar moet zijn in religieuze handelingen. Het gaat om gedragingen die deel uitmaken van wat het betekent om tot een bepaalde groepering te behoren. Wanneer mensen nadenken over wat hun etnische of religieuze identiteit voor hen betekent, komen deze gedragingen en handelingen onvermijdelijk in beeld. Tekortkomingen kunnen leiden tot (zelf)verwijten: ik ben eigenlijk

geen goede moslim, jij bent geen echte Chinees want je spreekt de taal niet. Het is ook mogelijk dat er een meer persoonlijke invulling ontstaat waarbij het minder belangrijk is wat je precies doet (Verkuyten, 2011).

3.2.6. MEERVOUDIGE IDENTITEITEN

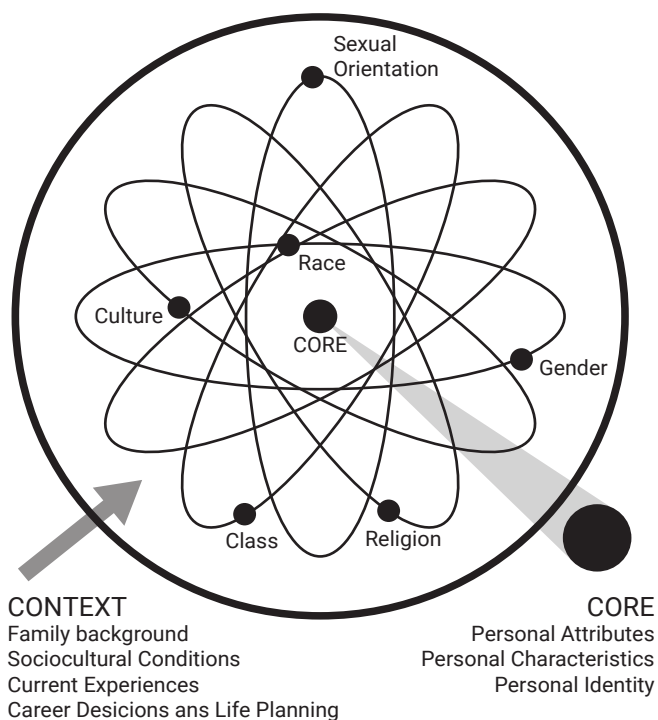
Mensen hebben niet alleen een etnische (of religieuze) identiteit, maar behoren tot allerlei sociale groeperingen die afzonderlijk en in combinatie van belang zijn voor wie ze zijn. Elk individu lijkt een unieke identiteit te hebben, die is samengesteld uit verschillende deelidentiteiten. Naast etniciteit, religie en nationaliteit krijgen seksuele identiteit en genderidentiteit in het publieke en wetenschappelijke debat vaak veel aandacht. Verder spelen ook sociale klasse en regio een belangrijke rol (George, 2006). In veel wetenschappelijke modellen staat enkel één dimensie van identiteit op de voorgrond, terwijl de interactie en intersectie tussen de verschillende dimensies van identiteit meer recht doen aan de identiteitsontwikkeling en zelfbeleving van individuen. Jones en McEwen (2000) ontwikkelden tegen deze achtergrond een conceptueel model van meervoudige dimensies van identiteit (MMDI), met oog voor de veranderlijkheid van de identiteitsbeleving en contextuele invloeden. Dit model is gebaseerd op kwalitatieve gesprekken met vrouwelijke studenten.

The model is a fluid and dynamic one, representing the ongoing construction of identities and the influence of changing contexts on the experience of identity development. Therefore, the model is illustrative of one person's identity construction at a particular time (James & McEwen, 2000, p. 408).

Het model bestaat uit een kern (*core*) die het innerlijke zelf en zelfbewustzijn voorstelt, omringd door verschillende sociale dimensies als ras, cultuur, gender, sociale klasse, religie en seksuele oriëntatie. Deze sociale indelingen staan met elkaar in contact, verhouden zich tot elkaar en resulteren in complexe onderhandelingen, op basis van een interne zelfdefiniëring en externe '*managing perceptions of others*'. De context bepaalt in veel gevallen hoe belangrijk één of meerdere dimensies zijn; per setting kan dat anders zijn. De betreffende dimensie die op dat moment minder geprivilegieerd (anders, niet herkenbaar door de omgeving) is, komt dichterbij de kern en treedt daarmee op de voorgrond (zie figuur 1). Verandering van context kan ad hoc verandering in relevantie van de betreffende dimensie teweegbrengen. De belangrijkste contextuele factoren zijn volgens Jones en McEwen sociaal-culturele condities, familieachtergrond, levenservaring en carrière- en levensplanning (ibid.).

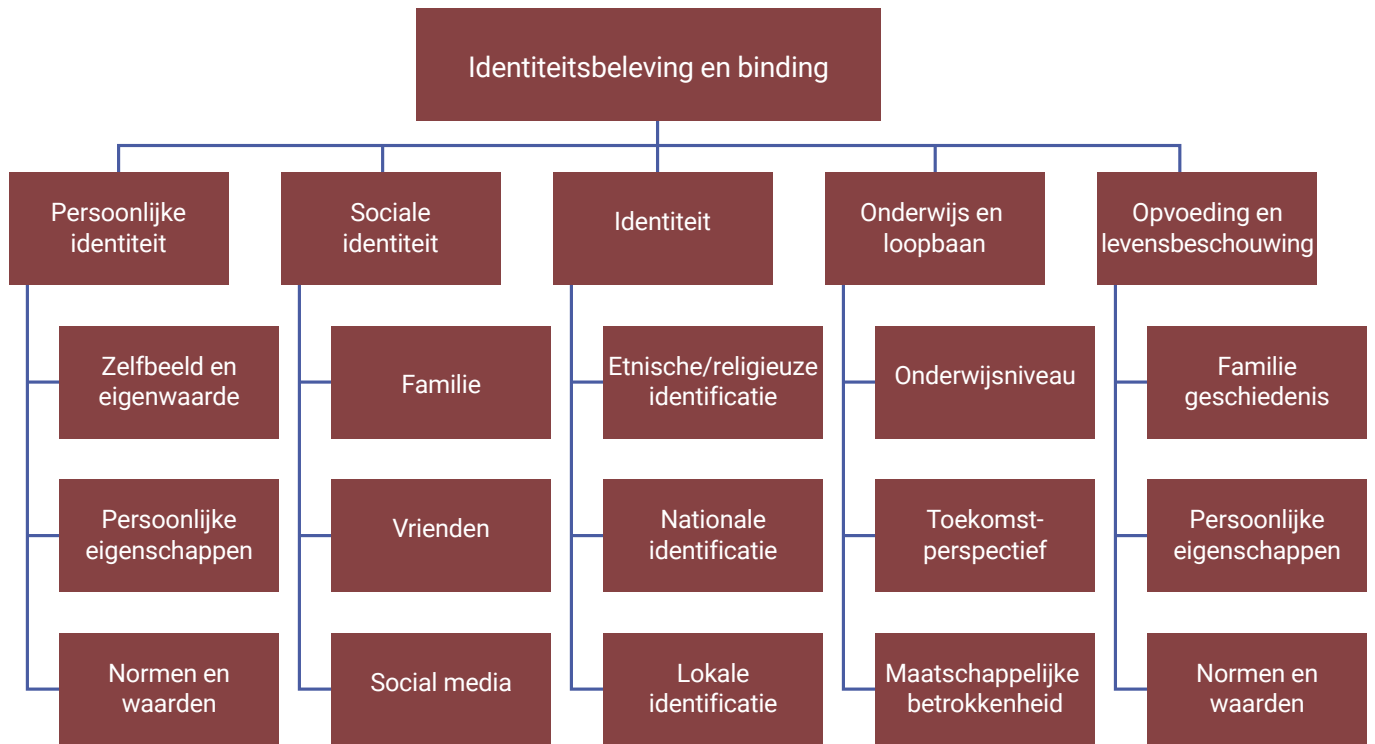

Figuur 1: Model of multiple dimensions of identity (Jones & McEwen, 2000)

3.3. Van literatuur naar empirie

Met de literatuurstudie hebben we kennis opgedaan over de aanwezige inzichten over het thema binding en identiteit. Het gaat om studies die theoretische modellen ontwikkelen over hoe bindingen ontstaan en identiteitsontwikkeling plaatsvindt. We zien daarin ook wat de rol is van verschillende aspecten van identiteit in gevoelens rondom binding en welke praktijken, gedragingen en oriëntaties, zowel op individueel als op groepsniveau, in het dagelijks leven van belang zijn. De bovenstaande inzichten uit de wetenschappelijke literatuur stellen ons in staat een eerste conceptueel kader te ontwikkelen. Vooropgesteld: elk model/kader is een versimpeling van de sociale realiteit, zo ook dit kader. Het is denkbaar dat verschillende elementen onder diverse factoren kunnen worden geplaatst, dat de verschillende elementen met elkaar in relatie staan, en dat ze elkaar over en weer beïnvloeden. Dit kader dient dan ook primair als verdere structurering van dit onderzoek en voor de ontwikkeling van een topiclijst (zie bijlage 1). We suggereren niet dat het onderstaand model afdoende is om de identiteitsbeleving van jongeren volledig in kaart te brengen. Immers, inherent aan het begrip en proces van identiteit is, zoals hierboven uitgelegd, dat identiteit juist altijd 'on going' en meervoudig is. Voor een solide basis voor het empirische deel van het onderzoek is dit kader echter van meerwaarde. We zien verschillende factoren die van invloed zijn op binding en identiteit: persoonlijke identiteit, sociale identiteit, identificatie, onderwijs, toekomstbeeld, maatschappelijke betrokkenheid, opvoeding en levensbeschouwing. Deze factoren kennen op hun beurt verschillende subfactoren (zie figuur 2). In het vervolg van dit rapport besteden we aandacht aan de genoemde domeinen op basis van ons eigen veldwerk.

Figuur 2: Conceptueel kader op basis van literatuurstudie over identiteitsbeleving en binding

4. Persoonlijke en sociale identiteit

Volgens de sociale identiteitstheorie van Tajfel (1974) baseren mensen hun zelfbeeld niet alleen op hun persoonlijke karakteristieken en prestaties (persoonlijke identiteit), maar ook op evaluaties en karakteristieken van de groepen waar ze lid van zijn (sociale identiteit) (Tajfel & Turner, 1979;1986). Om inzicht te krijgen in de persoonlijke en sociale identiteit van jongeren hebben we in onze interviews en focusgroepen verschillende vragen gesteld. We hebben de jongeren gevraagd hoe zij zichzelf zien/beschrijven en waar hun sterke en zwakke punten liggen. Daarnaast hebben we gevraagd naar de relaties die ze hebben met familie en vrienden. Ook hebben we gevraagd naar wat jongeren belangrijk vinden in een vriendschap; hoe ontstaan hun vriendschappen en hoe ziet hun vriendenkring eruit? Tot slot vroegen we of ze zich onderdeel voelen van bepaalde groepen en waar dat gevoel vandaan komt. We beginnen met de persoonlijke identiteit van jongeren (4.1) en wat zij zelf beschrijven als hun sterke en zwakke punten. Vervolgens behandelen we de bevindingen over de sociale identiteit (4.2) van jongeren, waar vriendschap en sociale media onderdeel van uitmaken.

4.1. Persoonlijke identiteit

Jongeren beschrijven zich desgevraagd op de eerste plaats aan de hand van persoonlijkheidskenmerken en karaktereigenschappen. Regelmatig noemen ze kenmerken als rustig, enthousiast, vrolijk of teruggetrokken. Daarnaast beschrijven ze zichzelf aan de hand van hoe zij denken dat anderen hen zien en hoe ze zich verhouden tot anderen, zoals 'behulpzaam en sociaal'. Een aantal jongeren geeft dan ook aan graag anderen te willen helpen en een open houding te hebben ten opzichte van de mensen om hen heen. Een ander aspect van hun persoonlijke identiteit waar jongeren over vertellen is hoe ze in het leven staan, wat zij belangrijk vinden en hoe zij doelen nastreven. Dit zien zij als een belangrijk aspect van wie zij zijn als persoon. Zo beschrijven zij zichzelf als ambitieus en gedreven om hun doelen te behalen. In sommige gevallen vinden ze dat ze zich hierin onderscheiden van familie en vrienden. Bij deze vraag reflecteren jongeren

nauwelijks op hun etnische of religieuze identiteit. Pas wanneer in het gesprek de relatie wordt gelegd met de maatschappelijke omgeving, benoemen jongeren de eigen etnische en/of religieuze achtergrond, als sociale groep waar ze onderdeel van zijn.

"Ambitieuus. Ik ben iemand die de lat hoog legt, maar die er ook voor werkt. Ik streef altijd naar meer en groot. Ik denk wel dat het is doorgedramd in mijn mentaliteit en dat mij dit onderscheidt van anderen. Mijn moeders kant van de familie is laagopgeleid. Ik heb de kans om als Marokkaanse Nederlander hoogopgeleid te zijn en verandering te brengen. Dan pak je die kans. Ook natuurlijk voor jezelf. Je wilt groot dromen en hoog komen. Mijn vader heeft ook zo'n mentaliteit. Hij is ook hoogopgeleid en ik herken mij ook in zijn manier van doen toen hij

jong was. [Naam hogeronderwijsinstelling] is een extreem witte universiteit en ik val op als Marokkaanse Nederlander en dat motiveert mij juist."

Student wo, Amsterdam, 18 jaar (V)

Onderscheid wordt niet enkel gemaakt op basis van de eigen sociale groep, maar ook binnen de groep. Zo geeft een respondent aan dat anderen in zijn omgeving hem vaak vernederlandst noemen. Deze jongere vertelt dat hij wel begrijpt dat ze dat zeggen, omdat hij zichzelf ook anders vindt en voelt dan leeftijdgenoten met een migratieachtergrond.

4.1.1. STERKE EN ZWAKE EIGENSCHAPPEN

We hebben onze respondenten gevraagd om te benoemen wat hun sterke en zwakte eigenschappen zijn, met als doel het zelfbewustzijn te achterhalen als onderdeel van hun identiteit. Jongeren zijn goed in staat te benoemen waar hun krachten liggen, vaak doen ze dat (wederom) op basis van karaktereigenschappen. Meerdere jongeren benoemen hun vermogen om snel nieuwe dingen te leren en zich aan te kunnen passen aan nieuwe situaties en omgevingen.

"Ik ben best wel sociaal, dat zie ik als een sterke kant. Ik ben ook best wel spontaan. Mijn spontaniteit gaat samen met mijn creativiteit. Ik kom wel vaak met leuke en nieuwe ideeën, waardoor ik het mezelf leuk maak. Bijvoorbeeld met kleine projectjes of opdrachten. Ik probeer het leuk en nieuw te houden. Ik maak snel vrienden en ik leer snel nieuwe mensen kennen. En ik merk wel steeds meer dat dat in mijn voordeel gaat werken. Dus dat zie ik wel als positieve kant."

Scholier vwo, Amsterdam 18 jaar (V)

Verder worden doorzettingsvermogen en het streven om dingen zo goed mogelijk te doen meerdere keren genoemd. De antwoorden staan niet los van de sociale omgeving en de verschillende contexten waarbinnen de respondenten in het dagelijks leven functioneren. Veel jongeren zien het als een sterke eigenschap wanneer ze iets voor andere mensen kunnen betekenen: klaar staan voor anderen, behulpzaam zijn en goed kunnen luisteren naar anderen. Een respondent geeft aan dat ze open en sociaal is en dat dit belangrijk is voor haar stage, omdat ze veel in contact komt met patiënten. Doordat ze een open houding heeft durft ze onbekenden sneller aan te spreken en een gesprek te voeren.

"Ik klets veel. Het is ook fijn in verband met mijn opleiding. Je komt best vaak met patiënten in aanraking. Dit zijn ook sterke punten. Ik durf vreemden gewoon aan te spreken."

Student mbo, 18 jaar, Nijmegen (V)

Tegelijkertijd is een aantal respondenten behoedzaam voor de buitenwereld; zij koppelen daar vaardigheden aan. Zo noemt een respondent dat ze sterk in haar schoenen staat en anderen niet gemakkelijk over zich heen laat lopen. Dat ze weerbaar is tegen de negativiteit in de buitenwereld ziet zij als een kracht.

Naast de goede eigenschappen hebben de respondenten de vraag gekregen wat hun minder goede eigenschappen zijn. Uit de interviews blijkt dat wanneer jongeren doorslaan in hun sterke punten, ze dit categoriseren als een zwakte of een minder goede eigenschap. Zoals gezegd zien meerdere jongeren doorzettingsvermogen als een sterke eigenschap, maar dit blijkt ook een keerzijde te hebben. Het willen behalen van bepaalde doelen zou soms ten koste gaan van henzelf. Dit zijn doelen die ze zelf graag willen bewerkstelligen, maar deels ook als verantwoordelijkheid zien jegens belangrijke anderen. Zo geven ze aan dat ze nog moeten leren grenzen te stellen. Enkele respondenten geven aan dat ze doordat ze anderen graag helpen, ook moeite hebben met nee zeggen. De ander helpen wordt in principe als iets positiefs gezien, maar wanneer dit doorslaat kan het leiden tot jezelf tekort doen, is de algemene indruk. Dit wordt gekoppeld aan de (waarden)opvoeding die ze van huis uit hebben meegekregen.

"Ik ben gedreven. Opgeven is geen optie. Maar dat kan ook negatief zijn, omdat je soms kan doorslaan in dingen. Ook nu op het werk, ik ga er heel erg in op. Ik kan het niet loslaten. Ik neem mijn werk zelfs mee naar huis."

Jonge professional, Tiel, 22 jaar (M)

Een aantal jongeren beschrijft gebrek aan motivatie en focus als een slechte eigenschap. Dit zorgt bijvoorbeeld voor slechte prestaties op school. Ook zeggen jongeren dat ze het soms moeilijk vinden om te luisteren naar ouders of andere mensen met autoriteit.

Jongeren reflecteren regelmatig op hun groeiproces en hoe ze in elkaar zitten. Hoe ouder jongeren worden, hoe meer ze hebben nagedacht over de eigen identiteit. Met name jongeren vanaf 20 jaar geven aan dat ze groei hebben meegemaakt in de afgelopen jaren en zichzelf ook veel beter hebben leren kennen. Hierdoor kunnen ze beter aangeven waar ze goed in zijn, waar ze minder goed in zijn en waarom ze bepaalde keuzes al dan niet maken.

"Kalm, sta open voor heel veel dingen, probeer vanuit mijn denkwijze te denken over iets en niet wat anderen zeggen. Maximale uit iets halen is wat mij typeert. Niet kijken naar resultaten, maar naar wat ik eraan heb gedaan en hoe ik het heb gedaan. Dit is binnen een paar jaar bij mij ontwikkeld. Voorheen was het meer zoeken, stond wel open, maar meer aan het kijken hoe ik precies in elkaar zat; toen wist ik nog niet goed wie ik was."

Student hbo, 20 jaar, Arnhem (M)

4.2. Sociale identiteit

De sociale identiteit van jongeren vormt zich voornamelijk door het contact met de mensen om hen heen. Hoe de jongeren zich verhouden tot vrienden, familie en bepaalde groepen speelt hierbij een belangrijke rol. We hebben jongeren gevraagd of en hoe ze beïnvloed worden door anderen en in hoeverre zij zich anders voelen dan anderen. De vraag werd open en breed gesteld, waardoor jongeren zelf invulling konden geven aan wie 'de ander' is. Voor sommige jongeren bleek dit een lastige vraag omdat ze niet goed wisten tot wie ze zich verhouden. Uiteindelijk blijkt dat jongeren zichzelf op verschillende aspecten vergelijken met en verhouden tot anderen, bijvoorbeeld op de aspecten etniciteit, religie, gedrag, leeftijd en gewoonten.

Veel van de jongeren leggen de nadruk op hun individualiteit. Jongeren vinden het belangrijk om te benoemen dat iedereen op haar of zijn manier anders is en een uniek karakter heeft. Tegelijkertijd zien we dat jongeren zichzelf vergelijken met de mensen in hun directe omgeving. Familie en vrienden hebben een belangrijke plek in hoe zij in het leven staan. Jongeren verhouden zich tot anderen op basis van hun etnische en religieuze achtergrond. Dit gebeurt op twee manieren: tussen de sociale groepen en binnen de eigen sociale groep.

Zo geeft een deel van de jongeren aan het gevoel te hebben anders te zijn dan Nederlanders zonder migratieachtergrond. Respondenten geven hiervoor verschillende redenen. Ze benoemen bijvoorbeeld het verschil in opvoeding en de normen en waarden die ze van huis uit hebben meegekregen. De jongeren schrijven dit toe aan zowel culturele als religieuze aspecten, maar ook aan maatschappelijke verwachtingen. Een respondent geeft hier bijvoorbeeld aan dat ze in haar opvoeding heeft meegekregen om hard te zijn en dat ze moet leren voor zichzelf op te komen, omdat ze niet altijd dezelfde kansen zou krijgen. Hierin zag zij wel verschil met bijvoorbeeld klasgenoten zonder migratieachtergrond.

"Mij is geleerd om een beetje hard te zijn. Vooral omdat je in een ander land bent. En ook geleerd dat ik het een beetje hard moet opnemen omdat het gewoon niet zo eerlijk gaat. Ondanks dat ik in Nederland ben geboren. Ik ben dus wel iets harder opgevoed. Niet dat mijn ouders mij geen aandacht gaven als ik viel, maar wel heel erg van sta op, want je stelt je aan."

Student mbo, 17 jaar, Arnhem (V)

Op basis van culturele en religieuze normen geven jongeren aan zich anders te voelen door de beperkingen die zij hebben in met name de vrijetijdsbesteding. Voorbeelden hiervan zijn de keuzes om niet uit te gaan, geen alcohol te drinken of niet te roken.

"Ik denk dat ik eerder een grens heb. In de wereld van de jongeren vinden ze veel dingen normaal die ik dan weer niet normaal vind. Roken bijvoorbeeld of uitgaan. Ik ga niet echt met jongeren om die zo zijn. Je kunt zien aan de vrienden met wie je omgaat hoe iemand is. Etnische achtergrond van iemand zegt daar wel iets over. Drinken en zo mag gewoon niet en dat weet ik van mezelf en doe ik dan niet. Ik heb echt die opvoeding meegekregen."

Student mbo, 18 jaar, Nijmegen (V)

Daarnaast geven jongeren aan dat ze zich ervan bewust zijn dat ze als 'anders' worden gezien door de buitenwereld. Een van de respondenten beschrijft dit als een stempel van 'buitenlander'. Een andere respondent gaf bijvoorbeeld aan dat hij op het werk weleens de vraag heeft gekregen hoelang hij al in Nederland is, terwijl hij hier is geboren en opgegroeid. Hierdoor voelde hij ook dat anderen hem als een buitenstaander zien.

Een klein deel van de jongeren geeft aan zich anders te voelen wanneer zij zichzelf vergelijken met andere jongeren met een migratieachtergrond. Zo voelen jongeren uit een minderheids-groep binnen een sociale groep zich niet altijd verbonden met de meerderheidsgroep uit het land van herkomst.

"Ja, ik val bij elke groep wel buiten de boot. Bij jongeren waarvan de ouders migrant zijn daar val ik buiten de boot omdat ik niet gelovig ben. Ik hoor ook niet bij Turkse jongeren omdat ik Koerdisch ben. "

Student wo, 24 jaar, Zaandam (V)

Verder zeggen jongeren zich anders te voelen wanneer bij hen thuis andere normen gelden dan de normen van de groep waar

ze zich toe rekenen. Voorbeelden zijn dat jongeren in tegenstelling tot vrienden/vriendinnen met dezelfde achtergrond, wel een vriend(in) mogen hebben of uit huis mogen gaan wanneer ze willen.

“Toen ik op de middelbare school zat heb ik op een vrijeschool gezeten. Ik was de enige buitenlander/Marokkaan en dat vond ik heel lastig. Iedereen was Nederlands en antroposofisch. Ik was heel erg zoekend naar mijn identiteit. Na de vrijeschool ben ik heel erg van mind set veranderd in vergelijking met andere Marokkanen om mij heen. Mijn denkbeeld is veel breder geworden. Veel Marokkaanse meiden vallen snel in hun oordelen en doen aan stereotypen en daar val ik buiten.”
Student hbo, Den Dolder, 20 jaar (V)

Een deel van de jongeren zegt dat ze zich anders voelen dan andere jongeren met een migratieachtergrond vanwege hun leeftijd in relatie tot hun opleidingsniveau. Met name de jongeren die relatief wat jonger zijn en hoogopgeleid onder onze respondenten zeggen dat ze zich volwassener voelen dan hun leeftijdgenoten. Een van de respondenten vertelt dat hij uit een achterstandswijk komt waar weinig mensen studeren in het hoger onderwijs en dat hij, als student in het hoger onderwijs, daardoor als anders wordt gezien en zich hierdoor ook anders voelt.

“Ik krijg vaak te horen dat ik volwassen ben voor mijn leeftijd. Was ook in mijn ogen wat vroeg volwassener. Moest veel reizen in m'n eentje voor voetbal en voor school, nieuwe mensen leren kennen. Ik heb dan wel het gevoel dat ik iets anders ben en een andere visie heb en in een andere fase zit vergeleken met andere jongeren. Zeker met de ontwikkelingen van nu zie je dat best wel duidelijk. Heel veel mensen besteden hun tijd aan social media en ik ben daar wat minder in. Ik hoef niet te horen van mensen wat ze van me vinden of wat ze zien. Ik doe gewoon mijn ding en probeer mezelf daarin te ontwikkelen en dat is wel iets dat ik zie. Ik zie het niet als een probleem, maar het is anders hoe ik het ervaar. Ik heb wel het gevoel dat ik anders over dingen denk.”
Student hbo, 20 jaar, Arnhem (M)

Een aantal respondenten geeft juist aan dat ze zich helemaal niet anders voelen dan andere jongeren in Nederland. Deze jongeren geven ook expliciet aan dat ze niet het gevoel hebben

dat ze minder kansen krijgen dan anderen of dat ze anders worden behandeld. Arbeidsmarktdiscriminatie zou volgens hen te maken hebben met de mentaliteit van jongeren en de indruk die ze achterlaten bij werkgevers.

“Ik denk niet dat ik anders ben dan andere jongeren in Nederland, we hebben misschien andere normen en waarden maar ik voel me bepaald niet anders dan de jongeren hier. Ik kan gelukkig met iedereen omgaan ongeacht kleur, achtergrond etc.”
Student mbo, 18 jaar, Den Haag (V)

4.2.1. VRIENDEN EN VRIENDSCHAP

Vrienden en vriendschap zijn belangrijk bij de vorming van de sociale identiteit. Hoe jongeren naar zichzelf kijken, met name tijdens en na de puberteit, hangt voor een belangrijk deel samen met hoe peers/leeftijdgenoten hen zien (zie Erikson, 1967). We hebben jongeren gevraagd hoe zij hun vrienden uitkiezen en wat ze belangrijk vinden in een vriendschap. Jongeren geven bijna unaniem aan dat het uitkiezen van vrienden geen bewust proces is. Wel noemen ze uiteenlopende domeinen die een rol hebben gespeeld bij het ontstaan van vriendschap. Reflecterend op vroeger geeft een groot deel van de jongeren aan dat veel vriendschappen zijn ontstaan tijdens hun kinderjaren en dat school daar een belangrijke plek in heeft gehad. Dit geldt voor zowel de basisschool als de middelbare school. Een andere belangrijke setting als ontmoetingsplaats is de wijk waarin jongeren zijn opgegroeid. In sommige gevallen zijn ouders ook met elkaar bevriend. Hoe ouder de jongeren worden, hoe vaker ze bevriend raken met mensen buiten de lokale gemeenschap. Jongeren die ervoor kiezen om te gaan studeren in een andere stad, bouwen vaak daar een nieuw netwerk op, waar wederom nieuwe vriendschappen uit ontstaan. Studentenverenigingen, vrijetijdsbesteding en vrijwilligersorganisaties blijken hiervoor een belangrijke ontmoetingsplek te zijn.

"Mijn vrienden heb ik eigenlijk overal en nergens leren kennen. Sommigen ken ik echt nog van de basisschool. En anderen van de middelbare en van het hbo. Sommige vrienden heb ik tijdens het uitgaan ontmoet en andere weer in de wijk."
Student hbo, 19 jaar, Oss (M)

Jongeren noemen voornamelijk de gedeelde ervaringen en anekdotes. Deze ervaringen worden als bijzonder beschouwd en vormen daarmee een belangrijk aspect van hun vriendschap, wat weer leidt tot onderlinge vertrouwdeheid.

"We zaten samen in de klas. Samen kattenkwaad, samen de klas uitgestuurd worden naar de afdelingsleider. Iedere keer zat ik daar samen met hem en dat schept een band op een gegeven moment. En dan weet je ook wie je kan vertrouwen, want als je in een benauwde situatie komt, dan zie je hoe iemand is."
Jonge professional, 22 jaar, Tiel (M)

Jongeren noemen diverse aspecten die ze belangrijk vinden binnen een vriendschap. Zoals het bovenstaande citaat illustreert, is vertrouwen een belangrijke voorwaarde voor een goede vriendschap. Jongeren vinden het belangrijk dat ze iemand kunnen vertrouwen, en andersom. Bovendien vinden jongeren

het belangrijk dat ze eerlijk kunnen zijn tegenover elkaar. De wederkerigheid wordt expliciet benoemd en daarmee ook de loyaliteit tegenover elkaar. Een gebrek aan vertrouwen en eerlijkheid blijkt regelmatig de oorzaak te zijn geweest van het stuklopen van vriendschappen.

Een andere veelgenoemde eigenschap is humor. Humor lijkt een belangrijk onderdeel te zijn voor een geslaagde vriendschap: plezier met elkaar hebben en veel met elkaar kunnen lachen. Gedeelde interesses zouden vooral bij het ontstaan van vriendschap een belangrijke rol spelen. Een aantal jongeren noemt het belangrijk dat ze zich gesteund voelen door hun vrienden en dat ze zich gestimuleerd voelen in hun persoonlijke groei.

"In de klas toevallig wel: dan trek ik meer naar allochtonen toe dan naar Nederlanders, maar dat is gewoon qua interesses en dezelfde grappen. Ik heb ook Nederlandse vriendinnen en Bosnische vriendinnen die ook dezelfde grappen maken en dezelfde taal gebruiken. Die horen er dan ook gewoon bij. Gewoon een beetje Marokkaanse woordjes ertussen gooien en dezelfde interesse in muziek."
Scholier havo, 18 jaar, Arnhem (V)

Op het vlak van overeenkomst in achtergrond, noemt een groot deel van de respondenten dat hun huidige vrienden in belangrijke mate dezelfde gewoonten, normen en waarden hebben als zij. Veel jongeren die we hebben gesproken zijn gelovig en hebben vanuit de opvoeding grenzen en waarden meegekregen die ontleend zijn aan het geloof of de religieuze thuiscultuur. Voorbeelden die in dit verband worden genoemd hebben vaak betrekking op de vrijetijdsbesteding, zoals uitgaan en het drinken van alcohol. Jongeren geven aan dat ze hierdoor sneller vrienden worden met jongeren die dezelfde etnische of religieuze achtergrond hebben, omdat ze 'in hetzelfde schuitje zitten' of beter van elkaar begrijpen waarom zij bijvoorbeeld niet uitgaan of alcohol nuttigen. Lifestyle lijkt voor een groot deel bepalend in het onderhouden van hechte banden.

"Ik herken dat heel erg. Ik denk, die grenzen slaan meer op normen en waarden. Als je jong bent, ben je daar veel minder mee bezig. Hoe ouder je wordt ga je je meer focussen op wat je in je vrije tijd doet. Je gaat liever om met mensen die dezelfde normen en waarden hebben. Dat hoeft niet per se cultuurgebonden te zijn. Ik heb ook Nederlandse vrienden, maar die hebben wel een beetje dezelfde normen en waarden. Zelfde vrijetijdsbesteding. Gaan niet

elke dag uit en veel drinken enzovoort. Het is niet per se cultuurgebonden, maar cultuur speelt wel een rol."

Student wo, 25 jaar, Almere (M)

Tegelijkertijd geven jongeren aan dat de etnische en religieuze achtergrond geen voorwaarden zijn voor een goede vriendschap. Ze noemen voorbeelden van goede vriendschappen met jongeren met een Nederlandse achtergrond, die dan wel vaak de normen en waarden delen of in ieder geval goed begrijpen waarom ze dingen wel of niet doen. In de praktijk blijkt echter dat veel van de jongeren bevriend zijn met jongeren die ook een migratieachtergrond hebben. Ook jongeren die in het verleden een tamelijk witte vriendenkring hadden, opgegroeid zijn in wijken waarvan de populatie weinig gekleurd was en op een school zaten waar weinig kinderen waren met een migratieachtergrond, merken dat hun directe vriendenkring zich steeds meer focust op peers met dezelfde etnische/religieuze achtergrond, of een andere migratieachtergrond. Volgens de respondenten die we hebben gesproken gebeurt dit naarmate ze ouder worden vaak op een natuurlijke wijze, op basis van de sociale processen die we hierboven hebben beschreven.

"Nu zit ik ook op een witte school en merk dat het nu wel anders is dan op de middelbare school. Ik ben anders dan een aantal jaren terug. Destijds was ik me helemaal niet bewust van de etnische verschillen en mijn etniciteit kwam nooit ter sprake. Ik voelde me echt Nederlander. Ik was totaal niet bezig met mijn achtergrond, maar naarmate ik ouder werd begon ik het steeds meer in te zien. Dat zie je ook in de switch in mijn vriendenkring. Dit gebeurde toen ik 14 was."

Student wo, 18 jaar, Amsterdam (V)

Jongeren spreken over verschillende gradaties van vriendschap. Ze maken vaak een onderscheid tussen vrienden met wie ze een sterke band hebben en vrienden met wie ze een minder intensieve vriendschap hebben. Vaak hebben jongeren een kleinere kring van vrienden met wie ze veel delen en met wie ze een goede en natuurlijke klik hebben. Ze delen vaak dezelfde interesses, normen en waarden. Regelmatig face-to-face-contact met deze vrienden is niet altijd een voorwaarde voor een goede vriendschap. In sommige gevallen zien jongeren elkaar maanden niet, maar ze weten van elkaar dat ze altijd bij hen terecht kunnen. Deze intieme kring blijkt vaak te bestaan uit jongeren die ook een migratieachtergrond hebben.

"Mijn vriendenkring is best wel groot, nou ja ik heb eigenlijk twee vriendenkringen. Vriendenkring één is een kring die bestaat uit drie vrienden waarmee ik echt heel erg goed bevriend ben. Dit zijn echt vrienden die eigenlijk gewoon als familie voelen. Dit is een kring waarbij ik echt alles kwijt en waarbij ik een vertrouwd gevoel heb van wat ik bij ze kwijt kan dat het ook echt binnen de kring blijft. Dan heb ik vriendenkring twee, dit is een kring met veel vrienden, zowel meisjes als jongens. Dit is eigenlijk een kring met vrienden waarmee ik een klik heb, waarmee ik kan lachen en leuke dingen kan doen."

Student hbo, 19 jaar, Oss (M)

Daarbuiten hebben ze vrienden met wie ze optrekken, maar minder intensief en vaak ook minder frequent. Hier zitten regelmatig ook vrienden tussen met een Nederlandse achtergrond of een andere migratieachtergrond. Er is een zekere mate van vertrouwdheid en een vriendschappelijke omgangsvorm. Het grote verschil met de eerste groep is de relatieve afwezigheid van diepgaande contacten en de sterke emotionele lading van de relaties. De vriendschap bestaat voornamelijk uit gedeelde activiteiten.

"Ik voel me wel met Nederlanders minder op mijn plek dan met mijn allochtonen groepje. Ik denk dat het toch aan een stukje begrip ligt. Bijvoorbeeld laat thuiskomen begrijpt iemand uit dit groepje wel en Nederlanders vinden het dan raar. Soms hadden mijn Nederlandse vriendinnen wel begrip en soms niet. Dat is niet erg, het is alleen maar makkelijker. Het is makkelijker gesprek voeren met een Marokkaanse vriendin die ook een hoofddoek draagt dan met een Nederlander. Mijn contact met Nederlanders is wel normaal, maar niet close."

Student mbo, 19 jaar, Arnhem (V).

4.2.2. SOCIALE MEDIA

Op basis van de literatuurstudie (zie vorige hoofdstuk) kwamen we niet uit op social media als een belangrijke invloedfactor voor identiteitsbeleving en binding. Dit komt doordat hier nog nauwelijks onderzoek naar bestaat. Anno 2019 kunnen we er echter niet omheen dat jongeren veelvuldig gebruikmaken van sociale-mediakanalen. Het is dan ook aannemelijk dat social-media-gebruik invloed heeft op de identiteitsontwikkeling van jongeren, bijvoorbeeld op het zelfbeeld (zie Van Oosten et al., 2018). We

hebben jongeren voornamelijk gevraagd naar hun social-media-gebruik met betrekking tot de platforms waarop ze actief zijn, wie ze volgen en met wie ze interactie hebben. Ook vroegen we in hoeverre social media van invloed zijn op hun denken over de eigen identiteit, met name op het gebied van biculturaliteit.

Het gebruik van social media is voor de meeste respondenten een dagelijkse bezigheid. Het gebruik ervan is niet enkel functioneel, maar ook (en misschien wel juist) recreatief. Op het eerste gezicht vinden jongeren social media nuttig om met anderen in contact te staan en snel informatie op te halen, anderzijds zijn social media niet weg te denken uit hun leven als medium voor vrijetijdsbesteding. Op de vraag of social media veel invloed hebben op hun denken en doen geven jongeren geen eenduidig antwoord. Voor veel jongeren is het ook een moeilijke vraag. Vaak is het gebruik ervan zo vanzelfsprekend dat zij hier in het dagelijkse leven niet bij stilstaan. Anderen denken dat social media een bepaalde manier van denken en bepaalde gevoelens versterken, niet zozeer initiëren. Hoewel deze jongeren zeggen op social media nieuwe ideeën op te doen, is het platform op zichzelf niet voldoende om geheel anders te gaan denken of een andere levensstijl aan te nemen. Sociale contacten in de offline wereld blijven hiervoor van belang. Er is dan ook een continue interactie tussen de offline en de online wereld.

De populairste kanalen onder jongeren zijn WhatsApp, Facebook, Snapchat en Instagram. Een enkeling maakt ook gebruik van Twitter en Tumblr. Daarnaast gebruiken de jongeren die studeren of al afgestudeerd zijn LinkedIn. Het valt op dat jongeren de verschillende platforms voor verschillende doeleinden gebruiken. Alle jongeren die we gesproken hebben, geven aan gebruik te maken van WhatsApp. De mate waarin en de manier waarop verschillen echter. Sommigen gebruiken WhatsApp voor korte uitwisselingen met familie en vrienden. Anderen geven aan WhatsApp te gebruiken voor uitgebreide en persoonlijke gesprekken met vrienden. Ook Snapchat blijkt populair te zijn voor het voeren van uitgebreide gesprekken met vrienden, met name onder de jongere respondenten.

"WhatsApp heb ik eigenlijk vooral voor mijn ouders en voor mijn vriendinnen en mijn vriend. En ook voor werk, als iets zakelijks wordt behandeld. Snapchat is veel voor vrienden enzo. En Facebook is dan echt voor familie. Dan kunnen we foto's van elkaar zien, liken en erop reageren. Dan praten we ook via Facebook. (...) Op WhatsApp hebben we eigenlijk dat we bijna niet praten. Dan is het echt van hey kom je straks naar mij? Maar op snapchat hebben we dan een groepsapp met ons drietjes en daarin praten we echt diep."

Student mbo, 17 jaar, Arnhem (V)

Facebook wordt veel gebruikt om contact te onderhouden met familie, vaak ook in het land van herkomst of elders. Daarnaast blijken veel jongeren deel te nemen aan facebookgroepen waar ze verschillende onderwerpen met elkaar bespreken. Vaak zijn dit groepen met andere jongeren waar verschillende maatschappelijke of religieuze onderwerpen aan bod komen. Veel meiden zitten in groepen die exclusief voor vrouwelijke leden zijn waar over beauty en lifestyle wordt gesproken, een groot aantal jongens volgt de sportwereld. LinkedIn wordt voornamelijk gebruikt om het professionele netwerk te verbreden. Het delen van berichten op LinkedIn wordt gedaan om zichtbaar te zijn/blijven en in contact te komen op professioneel vlak. Dit kan zowel werk zijn als nevenactiviteiten bij stichtingen en/of verenigingen. Een enkeling gebruikt juist bewust weinig tot geen social media (buiten WhatsApp). Hier worden verschillende redenen voor genoemd. Ze vinden het gebruik van social media tijdrovend of ervaren veel negatieve energie. Soms verminderen jongeren ook hun social-media-gebruik door bepaalde apps te verwijderen.

"Facebook gebruik ik alleen om af en toe van grappige filmpjes te zien en om in contact te blijven met mijn familie in Turkije. Instagram gebruik ik ook om de foto's te zien van vrienden, maar plaats zelf geen foto's. Het enige actieve social media apps die ik gebruik zijn snapchat en Whatsapp"

Student mbo, 18 jaar, Den Haag (V)

Naast vrienden en familie, volgen jongeren op basis van hun interesses verschillende accounts op social media. Dit zijn bekende personen, influencers, organisaties, vloggers/bloggers en accounts die humoristische foto's en filmpjes delen. Het gaat hierbij vaak om zowel Nederlandse als internationale accounts. Enerzijds is het vermaak, anderzijds gebruiken jongeren de posts als inspiratiebron. Meerdere jongeren geven aan het belangrijk

te vinden om het nieuws te volgen en hiervoor gebruik te maken van social media (Facebook of Twitter) of reguliere nieuwsoutlets als NOS en NU.nl. Een aantal jongeren geeft aan het nieuws juist niet te volgen. Het gebrek aan tijd wordt genoemd als een van de redenen hiervoor. Daarnaast zijn er jongeren die zeggen negatieve beeldvorming te ervaren jegens minderheidsgroepen in de media. Daardoor zijn ze kritisch naar nieuwsoutlets en volgen deze nauwelijks.

"Ik was vroeger wel iemand die graag het nieuws checkte. Ik had echt verschillende nieuwsapps. Uiteindelijk heb ik ze allemaal verwijderd. Je wordt ouder en dan leer je hoe bepaalde dingen geformuleerd worden in de media. En dat vind ik best wel onnodig."

Student Wo, 22 jaar, Rotterdam (M)

Ook hebben we de jongeren gevraagd in welke mate ze accounts en nieuws volgen over het land van herkomst. De meeste jongeren geven aan dit niet te doen. Een uitzondering zijn de Turks-Nederlandse jongeren. Zij geven aan via sociale media het nieuws in Turkije actief te volgen. Daartegenover staan de Marokkaans-Nederlandse jongeren die aangeven nauwelijks geïnteresseerd te zijn in nieuws uit Marokko. Een enkeling is dat wel, mede omdat de gebeurtenissen een directe invloed hebben op de familie aldaar.

"Ik vind het interessant wat er gebeurt in Marokko, bijvoorbeeld vorig jaar met de demonstraties. Het is de plek waar mijn familie woont en waar ik op vakantie ga. Dan ben je benieuwd hoe zij ermee omgaan. Het noorden is een militaire omgeving en het is anders dan het zuiden. Je ziet het op het nieuws, maar familie was er zelf bij en dan hoor je weer hele andere verhalen. Daardoor was ik er wel mee bezig."

Student hbo, 20 jaar, Arnhem (M)

Jongeren uit de andere etnische groepen nemen een tussenpositie in. Hierbij moet aangetekend worden dat deze bevindingen niet representatief zijn, zoals reeds toegelicht in het methode-deel van dit rapport.

5. Identificatie en verbondenheid

In dit hoofdstuk presenteren we onze bevindingen over identificaties van jongeren en waarmee ze zich verbonden voelen. We hebben onze respondenten gevraagd of en van welke sociale groep ze zich onderdeel voelen en waar dat gevoel vandaan komt. Dit deden we vanuit de theoretische notie dat identificatie vaak sociaal is beïnvloed. Het gaat om jezelf kunnen vereenzelvigen met iets of iemand (of juist een groep) en dat is bij uitstek een psychisch proces. Er vindt een wisselwerking plaats tussen het psychologische proces van kenmerken, voorkeuren en behoeften die een individu zichzelf toekent en de sociale identiteit die door de buitenwereld wordt geformuleerd (Verkuyten, 2011). De vraag is ook hoe jongeren omgaan met de verschillende wensen en behoeften van zichzelf en de omgeving. Hoe ervaren ze het hebben van verschillende deelidentiteiten en hoe gaan ze daarmee om? We eindigen met de vraag hoe jongeren zich verhouden tot de Nederlandse maatschappij, het land van herkomst en de lokale omgeving.

5.1. Identificatie met sociale groepen

Vrijwel alle respondenten voelen zich onderdeel van meerdere groepen. De jongeren noemen verschillende sociale groepen waarmee ze zich identificeren en waar ze zich onderdeel van voelen: jongeren over het algemeen, jongeren met een migratieachtergrond, Nederlanders, studenten, inwoners van de stad, supporters van een club, leden van een politieke groepering, herkomstgroep en religieuze groep. Deze groepen maken integraal deel uit van de identiteitsbeleving. In veel gevallen is de context bepalend voor welke deelidentiteit dominant is of juist op de achtergrond blijft. Elke deelidentiteit krijgt kenmerkende gedragingen toegeschreven of er wordt een beeld aan gekoppeld dat daarbij past op basis van ervaringen en bestaande normen. Soms zijn er specifieke domeinen, zoals thuis, onderwijsinstelling en religieus instituut, die een setting vormen voor de manifestatie van een specifieke deelidentiteit. De dominantie van een deelidentiteit komt onder meer tot uiting wanneer gedeelde thema's, interesses of problematiek aan bod komen die kenmerkend zijn voor een specifieke groep.

“Jongeren, Marokkaanse Nederlanders, Studenten, Moslims. Jongeren omdat ik me bezighoud met jongeren, ik geef bijles en ben betrokken bij het jongerenpanel. [...] Student omdat ik studeer, deadlines en het studentenleven. Moslim als je naar de moskee gaat of als je een gesprek voert over radicalisering, dan voel je je extra aangesproken.”

Student wo, 18 jaar, Amsterdam (V)

Verder geven jongeren aan zich meer onderdeel te voelen van bepaalde groepen in het bijzijn van mensen met dezelfde deelidentiteit en met wie ze over onderlinge overeenkomsten kunnen praten, bijvoorbeeld over (dagelijkse) gewoonten die cultureel zijn bepaald of gedrag dat ze van elkaar herkennen. Een voorbeeld van gedrag dat meerdere jongeren noemen, is het willen betalen van de totale rekening wanneer jongeren samen iets hebben gedronken. Dit wordt als cultureel onderscheidend gezien, met name wanneer ze de vergelijking maken met leef-

tijdgenoten met een Nederlandse achtergrond, waar de Dutch way (ieder betaalt afzonderlijk) eerder de norm is.

We zien dat jongeren zich in de Nederlandse context vaak rekenen tot de eigen etnische groep, terwijl ze zich in het buitenland eerder identificeren als Nederlander of Europeaan. Dit duidt op gevoelens van 'betweeness': ambivalente gevoelens voor de groepen waarmee ze zich identificeren, wat wederom per context anders kan zijn.

"In het buitenland voel ik me wel Nederlander en hier in Nederland niet."

Student mbo, 18 jaar, Nijmegen (V)

Dit is mede omdat jongeren in bijvoorbeeld het land van herkomst door de familie en naasten worden gecategoriseerd als Europeaan/Nederlands. Ook daar hebben ze niet het gevoel er volledig bij te horen en grijpen ze terug naar de andere - in dit geval Nederlandse - identiteit.

"In het buitenland is dat weer anders, dan voel ik me juist wel weer Nederlander. Maar dat komt doordat de mensen ons dan ook als Nederlanders zien. Het is een beetje een identiteitscrisis waar we in zitten. In Nederland zijn we buitenlanders en in Marokko zijn we weer Nederlanders."

Student mbo, 18 jaar, Den Haag (V)

Tegelijkertijd voelen jongeren zich betrokken bij anderen met een migratieachtergrond wanneer er sprake is van onrecht. Vormen van discriminatie, racisme en andere typen van onrechtvaardigheid roepen bij jongeren een gevoel van solidariteit op. Ze voelen nabijheid met de slachtoffers en voelen daarmee ook zichzelf in de hoek gedrukt als 'de ander'.

"Dat komt vooral omdat er zoveel discriminatie is. Zodra bijvoorbeeld een Indo, of een Marokkaan of een Turk wordt uitgescholden is dat gemeen, dan voel ik me daar toch onderdeel van. Al ben ik Senegalees en heb ik die achtergrond niet. Dan hebben ze het eigenlijk over ons allemaal. Ik voel me eigenlijk gewoon aangesproken op het moment dat het over een buitenlands persoon gaat. Dan denk ik ook je hebt het eigenlijk over mij."

Student mbo, 17 jaar, Arnhem (V)

Een aantal jongeren geeft aan dat ze vooral zichzelf willen zijn en niet per se de behoefte hebben om bij een bepaalde groep te horen. Hun migratieachtergrond zorgt er echter voor dat ze automatisch worden gezien als onderdeel van die groep. Voornamelijk jongeren die stereotypering en dreiging ervaren ten aanzien van de etnische groep voelen zich op dat moment nog sterker verbonden met de etnische groep.

"Bij een extreemrechtse groep voel ik me een Marokkaan, allochtoon en moslim. Ik voel me het meest verbonden met mijn groep wanneer mijn groep bedreigd wordt. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de uitspraak van Wilders, van minder Marokkanen. Ik heb me nooit zo Marokkaans en buitenlands gevoeld als toen. Dit heeft veel met mij gedaan. En ik voel me niet vaak Marokkaans of een buitenstaander maar toen heb ik me zo rot gevoeld en dacht als dit de kant is waar Nederland naar toe gaat dan wil ik hier niet wonen."

Jonge professional, 24 jaar, Rotterdam (M)

5.2. Invulling van en omgaan met de verschillende deelidentiteiten

Jongeren zijn zich ervan bewust dat ze verschillende referentiekaders hebben die ze ontlenuen aan diverse leefwerelden. Vaak hebben ze specifieke denkwijzen meegekregen uit hun opvoeding die ze hebben geïnternaliseerd, maar die volgens hen buitenshuis anders zijn. Voorbeelden zijn schaamtegevoel, man-vrouwverhoudingen, rol van familie, zuiver houden van achternaam, eer, verbintenis met herkomstland en de trots op afkomst. Ook eetgewoontes worden genoemd door meerdere respondenten als iets wat typerend is voor hun etnisch-culturele achtergrond, alsmede hun uiterlijk, taal en accent.

De Nederlandse deelidentiteit - ofwel het Nederlands zijn - wordt voornamelijk gekoppeld aan het dagelijks leven. De waarde die deze identiteit krijgt toegekend hangt voor een groot deel samen met het alledaagse. Naar school gaan, werken, familie en vrienden hebben in het land waar ze geboren en opgegroeid zijn. Ook noemen jongeren de Nederlandse mentaliteit als kenmerkend voor hoe ze in het leven staan. Ze doelen dan vaak op de nuchterheid en het vermogen om te relativiseren. Het staatsburgerschap wordt als een gegeven beschouwd waar ze nauwelijks bij stil staan.

De meeste jongeren ondervinden in het algemeen weinig moeite met het omgaan met hun verschillende deelidentiteiten. Onze respondenten geven aan dat ze niet beter weten; de meervoudige identiteit is voor hen een vanzelfsprekendheid. Ze hebben geleerd zich voortdurend aan te passen aan de sociale omgeving, ook in psychologische zin. Vaak zijn jongeren hier niet bewust mee bezig en gebeurt het switchen van het ene type omgangsvormen/normen naar het andere automatisch.

"Uiteindelijk ben je hier en je pikt wat op van de Marokkaanse cultuur, van de Nederlandse cultuur en daar maak je een mengelmoes van en dat maakt je tot wie je bent. Je bent niet alleen Nederlander, je bent allebei. Je past je aan de situatie aan. Soms lukt dat net niet. Ik doe niet mijn best om me aan te passen ofzo, dat gaat vanzelf."

Jonge professional, 22 jaar, Tiel (M)

Jongeren beschrijven ook momenten waarop het wel moeilijk is om die deelidentiteiten te hebben en waarin ze moeilijkheden ervaren met het navigeren daartussen. Vaak heeft dit betrekking op vragen of opmerkingen die ze als stereotyperend ervaren. Dit kan leiden tot uitsluitingsgevoelens, die weer gevoelens van afstand activeren jegens de Nederlandse samenleving.

"Als er discriminatie is dan heb ik het gevoel dat wij hier zijn gekomen en hier niet horen, ondanks dat ik hier ben geboren."

Student mbo, 17 jaar, Arnhem (V)

Een respondent beschrijft een expliciete ervaring met discriminatie in de tijd dat hij een stageplek zocht. Na die ervaring had hij een tijdje wantrouwen tegenover alles en iedereen, maar hij kwam uiteindelijk ergens anders goed terecht. De ervaring was voor hem aanleiding om vaker stil te staan bij het thema arbeidsmarktdiscriminatie.

"Ik heb wel een tijdje gedacht aan discriminatie op de arbeidsmarkt en op de arbeidsvloer. Dat dat heel erg speelde. En het klopt deels, en deels ook niet. Het ligt ook een beetje aan het bedrijf en wat voor cultuur ze daar hebben. Dat had ik met mijn stageplaats. Ik wilde daar stage lopen en die man zei tegen mijn stagebegeleider 'ik wil de beste'. En toen zei mijn stagebegeleider 'Mo, ga jij maar! Je hebt een vlotte babbel, je loopt voor op schema, ga maar!' En toen kreeg ik een terugkoppeling met een mail waarin stond 'ik wil geen Marokkaan'. Dat stond ook gewoon zo in de mail. Ik was toen iets van 18. De mail is ook naar de docent gegaan en de docent heeft het bedrijf toen van de lijst gehaald."

Jonge professional, 22 jaar, Tiel (M)

Moelijkheden in het sociale leven hoeven overigens niet altijd de vorm van uitsluiting aan te nemen. Het zijn juist ook de verschillen die bestaan tussen de leefwerelden die bepalen in welke mate jongeren zich identificeren met de ene dan wel de andere groep. Zo noemen jongeren vaak het begrip dat andere jongeren met een migratieachtergrond voor elkaars keuzes hebben (in bijvoorbeeld de vrijetijdsbesteding), terwijl extra uitleg voor leeftijdgenoten met een Nederlandse achtergrond vaak nodig is. En ook na toelichting begrijpen deze peers het niet altijd. De inspanning om je keuzes toe te moeten lichten wordt ervaren als niet natuurlijk en draagt niet bij aan een 'klik' met de ander. In dat geval voelen jongeren zich ook veel meer 'de ander' waardoor ze zich ongemakkelijk en een buitenstaander kunnen voelen.

"Bijvoorbeeld op werk, dan merk ik dat als je met Nederlanders praat ze het over andere dingen hebben en vragen of ik mee op stap ga en zo. Dan zeg ik nee. Het ligt wel aan het doen en laten. Dan voel ik me heel erg buitenlands."

Student mbo, 16 jaar, Nijmegen (V)

Gevoelens van afstand doen zich ook voor tegenover de eigen groep wanneer jongeren thuis of binnen de etnische groep botsingen ervaren. Ouders die vanuit de eigen normen en waarden beperkingen opleggen, bijvoorbeeld in de keuze van een opleiding of wanneer meiden het minder laat mogen maken dan hun broer(s). Ook wanneer over bepaalde thema's wordt gesproken en jongeren dat niet herkennen of het er niet mee eens zijn, voelen ze op dat moment afstand tot die groep.

“Als je met Marokkanen aan tafel gaat zitten en het bijvoorbeeld ineens gaat om man-vrouw verhouding. Dan kan ik het bij 90% van de onderwerpen helemaal met je eens zijn, maar als ze zeggen ‘ja maar dat is een meisje en daarom mag ze iets niet’ dan krijg ik ook echt kortsluiting en kan ik het totaal niet meer vinden met die groep.”

Jonge professional, 24 jaar, Amersfoort (V)

5.3. Thuisgevoel, taal en lokale identificatie

Jongeren zien Nederland als het land waarin ze geboren en opgegroeid zijn, hun jeugd hebben doorgebracht en waar hun familie woonachtig is. Zij beschouwen Nederland als hun thuis, spreken hun waardering uit over de orde en structuur die Nederland kent en die middels wet- en regelgeving worden gehandhaafd. Verder wordt de hygiëne in het publieke domein, veiligheid en het bestaan van de sociale voorzieningen als kenmerkend voor Nederland gezien.

“Ik denk dat ik me meer verbonden voel met Nederland, omdat ik toch wel hier geboren ben en hier in Nederland ben opgegroeid. Mijn familie en vrienden zijn hier in Nederland.”
Student mbo, 18 jaar, Den Haag (V)

Tegelijkertijd is de identificatie met het herkomstland bij velen aanwezig. Sommige jongeren bestempelen ook het land van herkomst, de regio, de stad of het dorp waar de (groot)ouders vandaan komen als thuis. Het thuisgevoel dat ze beschrijven bij het land van herkomst doet zich echter op een ander niveau voor dan het thuisgevoel voor Nederland. Het land van herkomst wordt eerder gerelateerd aan familie en roots.

“Ghana voelt als thuis, ook al ben ik daar nooit geweest. Omdat mijn ouders daar vandaan komen.”
Scholier vmbo, 16 jaar, Amsterdam (V)

5.3.1. DE ROL VAN TAAL

Taal lijkt een belangrijke rol te spelen in het thuisgevoel met een land. Hoe beter je de taal spreekt, hoe sterker je thuisgevoel met het betreffende land. Bijna alle jongeren die we hebben gesproken spreken beter Nederlands dan de taal/talen van het herkomstland of de etnische groep.

“Ik voel me zeker verbonden met Nederland. Het is onmogelijk om mij niet verbonden te voelen. Zeker als jij jezelf het beste kan uitdrukken in het Nederlands.”

Student wo, 24 jaar, Rotterdam (M)

Een groot deel zegt in het Nederlands te denken en te dromen, al lijkt ook hier de context bepalend te zijn en worden de talen gemixt door jongeren gebruikt.

“Ik denk meestal in het Nederlands. Als ik Iraans spreek dan denk ik wel in het Iraans. Met mijn zus en broers praat ik gemixt, maar meer Nederlands. Met mijn moeder meer Iraans.”
Scholier havo, 18 jaar, Arnhem (V)

Sommigen spreken in de thuissituatie en met familie voornamelijk de taal van het herkomstland, maar zeggen over het algemeen zich comfortabeler in het Nederlands te kunnen uiten. De vertrouwdheid en identificatie met de Nederlandse taal is veelal sterker dan een andere taal. De sociale context en de mensen met wie ze samen zijn bepaalt niet alleen welke taal jongeren spreken, maar ook hoe de taal wordt gesproken. Jongeren maken onderscheid tussen de taal die zij onderling spreken en de taal die ze op school of werk spreken.

“Maar ook m'n taal is anders. Als ik met vrienden ben, dan is m'n taal gewoon 'straat', terwijl als ik op m'n werk ben, dan is het ineens super netjes.” Jonge professional, 22 jaar, Tiel (M)

5.3.2. LOKALE IDENTIFICATIE

Een ander element als het gaat om identificatie zijn de gevoelens van lokale binding. Uit eerder onderzoek is bekend dat veel jongeren met een migratieachtergrond uit de grote steden als Rotterdam en Amsterdam zich sterk identificeren met hun stad. Onderzoek buiten de Randstad naar dit vraagstuk is echter schaars. Deze studie biedt enigszins inzicht in hoe jongeren buiten de Randstad hun lokale identificatie ervaren, samen met wederom de jongeren uit de Randstad.

Veel jongeren voelen zich verbonden met de stad (in enkele gevallen het dorp) waarin ze wonen. Deze gevoelens hangen samen met het gevoel van vertrouwdheid en comfort, aanwezigheid van familie en vrienden.

“Ja, ik hou echt van Amsterdam. Het is zo divers, maar ook leuk, en meegaand. Het is een vlotte stad, daar hou ik van. Voor iedereen is er wel wat.”
Scholier havo, 18 jaar, Amsterdam (V)

Vaak zeggen jongeren dat ze hun stad waarderen wanneer ze in contact komen met mensen uit andere steden of zelf in een andere stad zijn geweest, omdat ze op verschillende niveaus verschillen opmerken die hen niet helemaal aanstaan.

“Als ik zeg maar met mensen in gesprek ben uit andere steden dan heb ik wel zoiets van ja ik ben Arnhemmer. Het is meer dat ik denk van er zit wel echt verschil tussen de steden. Hier in Arnhem, er gebeuren best wel veel dingen. Maar wel netter dan andere steden. En we praten ook anders. Toen die jongens uit Nijmegen bij mij in de klas kwamen, dacht ik wel van oh dat is wel echt anders... In Rotterdam vind ik het toch iets asociaal. Iets minder respect. Daardoor voel ik me iets meer verbonden met Arnhem.”

Student mbo, 17 jaar, Arnhem (V)

De mate van identificatie met de stad is echter ook relationeel. Zo versterkt aanwezigheid in een (andere) stad waar veel mensen wonen met dezelfde etnische achtergrond als de jongeren de verbondenheid met de eigen etnische groep. Kortom, de etnische infrastructuur in een stad lijkt de binding met de etnische groep te versterken.

“Als ik naar Amsterdam ga, daar heb je van die Kwaku festivals, dan gaat het meer om afkomst. Omdat er veel Surinamers zijn en dat ik me dan verbonden voel met het Surinaams zijn. Dan is het toch heel divers daar, maar dan heb ik toch van ik ben Surinaams en minder ik ben Arnhemmer.”

Student mbo, 17 jaar, Arnhem (V)

Tegelijkertijd zien we dat dit mechanisme voor een minderheid van de respondenten uitwerkt in de andere richting. Deze jongeren beleven de aanwezigheid van een grote groep mensen met dezelfde achtergrond als beknellend vanwege de ervaren sociale controle.

“Als ik bij een andere stad ben geweest dan voel ik me thuis in Nijmegen. Dat gevoel heb ik sinds ik veel andere steden heb bezocht. Ik zie meer dat in andere steden veel meer buitenlanders wonen. Heb het gevoel dat ze dan meer op je letten.”

Student mbo, 16 jaar, Nijmegen (V)

Een verschil tussen respondenten uit de Randstad en buiten de Randstad lijkt te bestaan uit gevoelens van trots voor de eigen stad van de eerste groep. Zo zijn jongeren uit Amsterdam,

Rotterdam en Den Haag trots op de culturele diversiteit van de stad, het kosmopolitische karakter van hun stad, de faciliteiten en de mogelijkheden voor school, werk en vrije tijd. Zij benoemen tevens expliciet de status die de stad heeft bij anderen en het vooruitstrevend beleid in vergelijking met andere steden.

“Jazeker. En veel mensen weten dat ook. Ik studeer in Amsterdam, maar ik ben een echte Rotterdammer. Het is gewoon Rotterdam. (...) Rotterdam is een hele vooruitstrevende stad. Qua ontwikkeling, qua bouw en initiatieven. Milieuzones, rookzones. In dat opzicht is Rotterdam echt een voorloper. Ook qua openbaar vervoer.”

Student, 20 jaar, Rotterdam (M)

Dat wil niet zeggen dat jongeren buiten de Randstad niet trots (kunnen) zijn op de eigen woonplaats. Deze groep beargumenteert hun verbondenheid met de stad echter niet zozeer uit trots en wat anderen vinden van de stad, maar primair vanuit het thuisgevoel, de vertrouwdheid met mensen en kennis van de omgeving.

“Familie, vrienden, je kent alles. Je kent alle straatjes en poorten. Je weet precies waar je 80 kan rijden en waar je 40 moet rijden. Je weet waar je 's nachts eten kan halen. Je hoeft niet te zoeken. Het voelt gewoon als thuis.”

Jonge professional, 22 jaar, Tiel (M)

6. Opvoeding en religiebeleving

Dit hoofdstuk gaat in op de opvoeding en religiebeleving van jongeren en de impact hiervan op de manier waarop zij hun identiteit beleven. Tijdens de interviews met de jongeren hebben we stilgestaan bij de opvoeding die ze hebben meegekregen van hun ouders. We waren benieuwd naar wat er centraal stond (of nog steeds staat) in de opvoeding van jongeren en wat de rol van cultuur en religie hierin is geweest. Daarna hebben we vragen gesteld over hun levensbeschouwing. Bijna alle respondenten in het onderzoek zijn religieus, waardoor het gesprek zich op een zeker moment toespitste op de religiebeleving. We bespreken allereerst hoe de jongeren hun opvoeding over het algemeen hebben ervaren. Vervolgens gaan we in op wat centraal stond in hun opvoeding. Daarna gaan we nog kort in op de rol van cultuur en religie in hun opvoeding en we eindigen het hoofdstuk met de religiebeleving van jongeren.

6.1. Ervaren opvoeding

De meeste jongeren geven aan een fijne jeugd te hebben gehad. Ze ervoeren weinig (materiële) tekortkomingen, veel liefde en aandacht van de ouders en affectie van de andere gezins- of familieleden.

“Ik heb mijn opvoeding echt als heel fijn ervaren. Ik kom eigenlijk niks tekort. Ben met veel liefde opgevoed, en het juiste is mij aangeleerd waar ik heel blij om ben. Ik heb gelukkig echt kind kunnen zijn”

Student hbo, 19 jaar, Oss (M)

Terugkijkend op hun eigen opvoeding karakteriseren veel jongeren hun opvoeding als vrij en liefdevol. Opvallend is dat zij deze typeringen maken door ze te vergelijken met de ervaring van jongeren in hun omgeving. Ze vertellen dat ze ten opzichte van deze anderen een tamelijk vrije opvoeding hebben gehad. De een doelt op vrije keuzes kunnen maken, de ander juist dat zij/hij de ruimte had om veel of alles te kunnen bespreken met de ouders. Jongeren zien de vrijheid die ze hebben gekregen overigens niet alleen als een voordeel. Hoewel het bij de jongeren die wij hebben gesproken wel goed is gegaan, merken ze dat het bij anderen niet altijd goed heeft uitpakkt. Een voorbeeld is dat een broer het verkeerde pad is opgegaan omdat hij vrij was in de keuze met wie hij omging.

“In mijn optiek ben ik een heel vrij kind geweest. Het heeft voordelen en nadelen. Mijn broertje heeft ook veel vrijheid gekregen, maar de verkeerde mensen uitgekozen. Je legt veel bij het kind neer om uit te kiezen, maar dat kan ook heel riskant zijn.”

Student wo, 22 jaar, Rotterdam (M)

Een minderheid van de jongeren geeft aan dat ze hun opvoeding als beknellend hebben ervaren, omdat hun ouders te beschermend en/of controlerend waren. De jongeren die de opvoeding als minder positief hebben ervaren verklaren dit mede door de strenge regels, oneerlijke behandeling, wantrouwen, schaamte en taboe. Met name de meiden geven aan dat zij te maken hadden met veel restricties. Een aantal respondenten noemt dat ze hierdoor een minder goede band hebben met de vader, omdat vooral hij autoritair was in het opleggen van deze beperkingen. Tegelijkertijd geven jongeren aan dat ze begrijpen waar die beschermingsdrang vandaan komt. Ze zien in dat de ouders de kinderen probeerden te beschermen tegen foute vrienden of het slechte pad, mede omdat zij weinig zicht hadden op de wereld buiten de eigen omgeving. Desondanks zijn de jongeren kritisch ten opzichte van deze manier van opvoeden, omdat ze de consequenties ervan aan den lijve hebben ervaren.

6.2. Wat stond centraal in de opvoeding?

Ouders hanteren zoals verwacht verschillende opvoedstijlen. Enerzijds spreken jongeren over een autoritaire opvoeding, anderzijds zijn er ook veel jongeren die aangeven heel vrij te zijn opgevoed. Maar bijna alle jongeren, zowel die met een vrije opvoeding als die met een autoritaire opvoeding, merken op dat de opvoeding gepaard ging met de verwachting dat de kinderen goed dienen te presteren. Een groot deel van de jongeren merkt op dat de ouders veel waarde hechten aan hard werken. De ouders droegen dit vooral uit door aandacht te besteden aan het presteren op school. Sommigen relateren dit aan de migratiegeschiedenis van (groot)ouders en de ouders die zij met de migratie hebben moeten brengen in het eigen leven. De jongeren zijn zich ervan bewust dat ze in Nederland kansen kregen die ze in het land van herkomst waarschijnlijk nooit hadden gehad. Ze voelen daarom een prestatiedruk die voortkomt uit solidariteit tegenover de ouders en grootouders, waardoor ze zich verplicht voelen de kansen die ze in Nederland krijgen te benutten.

“Maar gewoon het bewustzijn dat zij echt hun leven hebben opgeofferd, dat zeggen ze niet zelf. Maar gewoon de ervaringen en verhalen die ik dan hoor van mijn vader. Op zijn achttiende is hij alleen naar Nederland gekomen. Het zou bijna een schande zijn als ik in een omgeving kom als Nederland en niet gebruikmaak van die kansen. Dan zou ik me mislukt voelen. Dus ik ben me wel heel bewust van dat ik de kans heb gekregen.”
Student wo, 20 jaar, Rotterdam (M)

Prestatiedruk werd echter niet door elke jongere als fijn ervaren. Ook hier zien we dat de opvoeddoelen tussen beide ouders niet altijd op een lijn lagen.

“Goed je best doen in alles wat je doet. Met name school. Dat heb ik alleen maar van mijn vader meegekregen. Prestatiedruk. Mijn moeder is meer iemand van zolang je maar je best doet dan is het goed. Het heeft mij ook gevormd, maar ik denk dat het ook té was het dat is niet altijd even gezond.”
Student wo, 18 jaar, Amsterdam (V)

Een ander veelgenoemd punt zijn de normen en waarden die jongeren vanuit huis hebben meegekregen en hoe zij deze ervaren wanneer zij in een andere omgeving zijn, bijvoorbeeld op school. Hoewel veel jongeren zeggen dat ze het niet als compleet verschillende werelden zien -want in elk domein is

respect voor elkaar en goed gedrag gewenst- zeggen jongeren dat ze thuis toch ingetogener zijn dan op school. Op school of op straat voelen jongeren zich vrijer om te experimenteren en grenzen op te zoeken.

“Ik heb het (normen en waarden van huis) vooral een beetje meegenomen naar school. Maar ik merk wel dat er daar toch iets andere regels zijn. Dat je toch iets meer kan maken dan thuis dan. Misschien toch qua gedrag ofzo. Mijn ouders proberen er toch voor te zorgen dat het niet meteen de ‘bijdehand’ kant op gaat. Op school schoot ik dan vaker ook uit omdat dat meer geaccepteerd werd. Ik had eigenlijk ook een beetje het gevoel dat heel veel kinderen thuis heel netjes waren en op school heel losgelagen. Dan leek het een soort uitlaatklep.”
Student mbo, 17 jaar, Arnhem (V)

Ook noemt een aantal jongeren dat ouders wel de nodige voorwaarden hebben kunnen scheppen om gezond en liefdevol op te groeien, maar niet in staat waren de begeleiding te bieden op maatschappelijk vlak omdat hun ervaring met bijvoorbeeld het Nederlandse onderwijs tamelijk beperkt is. Dit werd soms gecompenseerd door de kinderen naar huiswerkinstituten te sturen. Sommige respondenten reflecteren op de eigen opvoeding en halen daar lessen voor zichzelf uit, mochten zij in de toekomst kinderen krijgen.

“Qua idealen (goed presteren op school, goede baan etc.) zou ik het anders dan mijn ouders doen. Ik zou niet willen dat ik idealen opleg, maar dat ze mij als voorbeeld zien en idealen overnemen en het belang daarvan inzien.”
Student wo, 22 jaar, Rotterdam (M)

De respondenten benoemen verder verschillende intra- en interpersoonlijke waarden die centraal stonden in de eigen opvoeding: dankbaarheid, respect voor anderen (vooral ouderen) en jezelf, eerlijkheid, rechtvaardigheid, goede manieren, eigen keuzes maken, zelfontplooiing, oog hebben voor anderen en solidariteit met je omgeving. Deze waarden worden door meerdere respondenten gekoppeld aan de rol van de cultuur en het geloof in hun opvoeding.

6.2.1. DE ROL VAN CULTUUR

Cultuur wordt minder vaak genoemd dan religie en lijkt vaak ook een impliciete rol te hebben in de waarden die jongeren meekrijgen, zoals het belang van familie en respect voor ouderen. Dezelfde waarden leggen andere respondenten overi-

gens uit als religieuze waarden. Er lijkt enige overlap tussen de culturele en religieuze waardenstelsels, mogelijk als gevolg van samensmelting van cultuur en religie binnen de eigen leefwereld en traditie. Een enkeling noemt expliciet het cultureel erfgoed als onderdeel van de opvoeding, zoals de viering van de nationale feestdagen uit het land van herkomst en kennis van de nationale geschiedenis. Wanneer we vragen wat de rol van cultuur is (geweest) in de opvoeding, lijken jongeren daar niet altijd eenduidig antwoord op te kunnen geven. Jongeren geven aan dat hun ouders het belangrijk vinden om cultuur mee te geven, maar weten niet expliciet te benoemen op welke manier dat gebeurt. Voorbeelden die jongeren geven hebben vaak te maken met bepaalde omgangsvormen binnen de eigen cultuur, zoals een grotere afstand tussen man en vrouw in de communicatie. Verder worden regelmatig genoemd de eetgewoonten en gerechten, respect voor ouderen en de hechte band met familie.

"Sowieso de keuken. Dat is ook echt iets wat verbindt. Respect hebben voor mensen om je heen. Ik heb het gevoel dat ik het ook terugkrijg. Dat heb ik heel erg meegekregen. Er is veel meer, maar om het zo te bedenken. Lastig."
Leerling havo, 18 jaar, Amsterdam (V)

Enkele respondenten wijzen op de in hun ogen scheve verhoudingen in de opvoeding tussen jongens en meisjes wat betreft verantwoordelijkheid, die volgens hen voortkomt uit culturele opvattingen.

"Bij ons is het dan wel dat mijn moeder mij de vrouwendingen aanleert. Dus dat je als vrouw meer verantwoordelijkheden hebt dan een man en dat de man zorgt dat er brood op tafel komt. Maar dan niet zo dat een vrouw huisvrouw moet zijn, ze moet ook werken, maar dat ze toch weer andere taken heeft als de man. Bijvoorbeeld koken, schoonmaken."
Student mbo, 17 jaar, Arnhem (V)

6.2.2. DE ROL VAN RELIGIE

De meeste jongeren die we hebben gesproken, hebben een religieuze achtergrond. Vaak heeft religie op de een of andere manier een centrale positie gehad in de opvoeding. Ze refereren regelmatig aan normen, waarden en tradities die voortkomen uit religieuze overtuigingen. De mate waarin ze religie hebben meegekregen verschilt. Sommige jongeren vertellen hoe ze van jongs af aan bijvoorbeeld wekelijks naar de kerk, tempel of moskee gingen en soms ook theologische lessen volgden. Voor sommige jongeren speelt religie ook nu nog een belangrijke rol in hun dagelijks leven.

"Ja, ik heb eigenlijk van kinds af aan altijd meegekregen dat onze religie heel belangrijk is, en dat we het moeten omarmen en respecteren. We gingen vroeger bijvoorbeeld ook elke vrijdag en zondag naar de moskee voor Arabische les en om de koran te leren. We bidden allemaal vijf keer per dag gezamenlijk. Zo hebben wij het ook makkelijk kunnen omarmen. Dit is ook zeker iets wat ik ook ga meegeven aan mijn kinderen en ze dit ook allemaal ga leren, zodat ze dit later ook makkelijk kunnen omarmen."

Student mbo, 18 jaar, Den Haag (V)

Daarnaast zijn er jongeren die er in dagelijkse praktijk minder bewust mee bezig zijn, ondanks dat ze vanuit de opvoeding de religie wel actief hebben meegekregen. De religie functioneert voor deze respondenten vooral als een verbindende factor binnen de persoonlijke en sociale sfeer, bijvoorbeeld op religieuze feestdagen, als onderdeel van het cultureel erfgoed.

"Voor mijn ouders is religie belangrijk en dit hebben wij ook meegekregen. Maar het is ons nooit opgedrongen. Ik ben in het verleden weleens mee geweest naar bezoeken aan de tempel. Maar nu doe ik niet veel met religie, alleen de feestdagen."
Student hbo, 24 jaar, Zeist (V)

Een minderheid van de respondenten heeft religie nauwelijks meegekregen in de opvoeding. Ze kregen van ouders of omgeving weinig informatie, tradities en/of praktijken van het geloof mee, ook omdat de ouders er zelf weinig mee deden. Voor sommigen is het gebrek aan kennis en bagage van het geloof een gemis dat zij proberen te compenseren door zelf actief op zoek te gaan naar meer informatie over het geloof. Zij kennen aan het geloof een belangrijkere rol toe dan voorheen. Anderen voelen die behoefte niet, ook niet als toekomstperspectief.

"Ik heb vanuit huis uit amper religie meegekregen. Ik heb ook aangegeven dat ik dit heb gemist in mijn opvoeding. Eerst was ik me er niet bewust van omdat ik op een witte school zat en witte vriendinnen had. Toen ik de overstap maakte naar 3 havo zag ik meer vriendinnen met een hoofddoek en die naar de moskee gingen. Toen merkte ik dat er ergens een gat zit en ik niet zo goed ontwikkeld was als zij. Daarna ging ik zelf op zoek en boeken lenen over de islam en ik heb ook veel kunnen vragen aan mijn vriendinnen."
Student wo, 18 jaar, Amsterdam (V)

6.3. Religiebeleving

Het overgrote deel van de respondenten is gelovig en geeft aan dat ze het geloof belangrijk vinden. Het geloof biedt in spirituele zin rust en geluk, in de praktijk van alledag houvast. Ook morele kaders ontlenen ze (voor een deel) aan het geloof. De jongeren zeggen dat ze in de toekomst meer willen doen met hun geloof, omdat sommige vinden dat ze er nu te weinig aan toekomen. Hieronder verstaan jongeren vooral het opdoen van kennis over hun religie en het meer uitvoeren van religieuze praktijken, zoals bidden en religieuze bijeenkomsten bijwonen. Deze jongeren willen religie later in de opvoeding meegeven aan hun eigen kinderen. De rol van religie lijkt vaak ook onbewust door te sijpelen in het leven van de jongeren. Wanneer ze met elkaar in gesprek zijn, gaat het over wat wel en niet mag. Vaak hebben de jongeren dit al redelijk geïnternaliseerd, zonder er expliciet bij stil te staan waarom iets wel of niet verboden is.

Jongeren geven ieder op een andere manier invulling aan haar of zijn religiebeleving. We kunnen aan de hand van onze gesprekken en de verschillende aspecten binnen religiebeleving vijf typen profielen⁵ onderscheiden. Dit doen we aan de hand van het dagelijks leven en hoe belangrijk iemand het geloof vindt:

1. Het geloof is een belangrijk deel van wie de jongere is en het heeft een prominente plek in het dagelijks leven. Deze jongeren zijn strikt in het naleven van de religieuze regels en vormen hun dagelijks sociale leven bewust op basis van religieuze overtuigingen.
2. Het geloof is een belangrijk deel van wie de jongere is en krijgt een belangrijke plek in het de dagelijkse praktijk, maar dit is niet per se bewust. De primaire omgeving waarin de jongere verkeert (vaak familie) bepaalt voor een groot deel de religieuze normen en codes, waaraan de jongere loyaal is en waarin hij of zij in meer of mindere mate meegaat.
3. De rol van het geloof is vooral spiritueel. Bezinning en gezondheid van de geest staan voor deze jongere voorop, meer dan de rituele praktijk (bidden, ge- en verboden). Keuzes in het dagelijks leven worden voor een deel bepaald door religieuze motieven, maar deze zijn zeker niet allesbepalend.

4. De jongere zegt waarde te hechten aan het geloof, maar praktiseert dit in het dagelijks leven niet actief of bewust. Vaak is het streven om er in de toekomst meer aan te doen en de religie ook aan eigen kinderen mee te geven. Meedoen aan rituelen, zoals bidden en moskee-/kerk-/tempelbezoek is voor een groot deel cultureel bepaald.
5. Het geloof is geen belangrijk deel van wie de jongere is en krijgt nauwelijks tot geen plek in het dagelijks leven. De identificatie als gelovige is aanwezig, maar is tegelijkertijd zwak. De religieuze feestdagen staan voor deze jongere primair in het teken van sociale binding met de directe omgeving en samenzijn.

Naast de religieuze jongeren hebben we met een aantal niet-religieuze jongeren gesproken. Deze jongeren hebben religie van huis uit nauwelijks tot niet meegekregen. Hoewel de ouders wel religieus waren, had het geloof geen rol in de socialisatie. Deze jongeren ervaren religie soms, naast andere factoren die kunnen meespelen, als een scheidslijn tussen zichzelf en andere jongeren met een migratieachtergrond, die vaak wel gelovig zijn.

“Ik val bij elke groep wel buiten de boot. Bij jongeren waarvan de ouders migrant zijn daar val ik buiten de boot omdat ik niet gelovig ben. Ik hoor ook niet bij Turkse jongeren omdat ik Koerdisch ben.”

Student wo, 24 jaar, Zaandam (V)

De houding die deze jongeren ten opzichte van het geloof aannemen, én de houding van de ander ten opzichte van de niet-religieuze achtergrond, bepaalt in belangrijke mate in hoeverre ze het kunnen vinden met religieuze jongeren. Bij wederzijds respect is in principe de (niet-)religieuze achtergrond geen belemmering voor vriendschap. In de praktijk bestaan intieme vriendschappen echter meestal tussen jongeren met een overeenkomstige culturele of religieuze achtergrond.

⁵ Het is belangrijk om op te merken dat de genoemde profielen niet een uitputtende indeling vormen voor de religiebeleving van jongeren. Evenmin zijn individuele jongeren een-op-een te categoriseren binnen de beschreven typologie. Het is aannemelijk dat jongeren juist elementen van de verschillende profielen in zich dragen en dat dit per periode ook kan verschillen. De algemene uitspraken die we hier doen zeggen dus eerder iets over hoe verschillende religiebelevingen zich kunnen manifesteren, maar dat dit ook per jongere in diverse situaties en contexten kan verschillen. De typologie biedt de mogelijkheid verschillen te laten zien en grip te krijgen op sociale processen.

7. Onderwijs, toekomst en maatschappelijke betrokkenheid

Dit hoofdstuk geeft de ervaringen weer van jongeren in het onderwijs, het eigen toekomstperspectief zoals zij dat zien en hun maatschappelijke betrokkenheid. Op welke manier hebben de ervaringen en prestaties in het onderwijs jongeren gevormd? Hoe kijken ze daar zelf op terug? Hoe kijken zij naar de eigen toekomst? En in hoeverre zijn ze maatschappelijke betrokken? Wat houdt maatschappelijke betrokkenheid voor hen in? Deze elementen worden in de wetenschappelijke literatuur vaak onder structurele participatie geschaard (zie bv. Esser, 2001). Hierbij gaat het om deelname aan belangrijke maatschappelijke instituties zoals onderwijs en arbeidsmarkt, maar ook om vrijwilligerswerk. In dit hoofdstuk kijken we naar de rol die deze instituties hebben (gespeeld) in de identiteitsbeleving en binding van jongeren.

7.1. Ervaringen in het onderwijs

We hebben de jongeren gevraagd hoe zij de verschillende fases in hun onderwijsloopbaan hebben ervaren. We waren vooral benieuwd naar de ervaringen die ze hebben met het onderwijs als geheel, en met klasgenootjes, medestudenten en docenten. We hebben gevraagd hoe ze de basisschool, de middelbare school en het vervolgonderwijs (mbo, hbo of wo) hebben ervaren.

7.1.1. BASISCHOOLPERIODE

De jongeren kijken met veel nostalgie terug op hun basisschoolperiode. De meeste jongeren geven aan dat ze zich hun basisschoolperiode herinneren als een fijne en gezellige tijd. Ze spreken over de goede banden die ze hadden met zowel klasgenootjes als leraren. Jongeren noemen dat ze met veel plezier naar school gingen en ze noemen de hartelijke vriendschappen die ze op de basisschool hadden. Sommige van die vriendschappen zijn tot de dag van vandaag behouden gebleven. Daarnaast vertellen jongeren over hoe vervelend ze soms konden zijn en hoe ze kattenkwaad uithaalden met vrienden. Ze zijn zich nu vooral bewust van hoe dat voor leraren geweest moet zijn. Toch kijken ze daar ook met positieve gevoelens op terug. Sommige

jongeren benoemen ook hun vaak goede prestaties als ze terugdenken aan de basisschool. Ze hadden goede cijfers en goede rapporten, en vonden het leuk om te leren.

“Mijn basisschoolperiode was echt heel leuk, ik vond het altijd super leuk om te leren. Maar de basisschool is ook waar ik mijn beste vriendinnen heb ontmoet. Ik kon het altijd heel goed vinden met de leraren en leraressen. Ik had veel vrienden op de basisschool, vond vooral de pauzes leuk, dan kon ik lekker spelen.”
Student mbo, 18 jaar, Den Haag (V)

Een aantal jongeren kijkt wat minder positief terug op hun basisschooltijd en heeft vervelende herinneringen. Dit heeft voornamelijk te maken met slecht contact met zowel klasgenoten als leraren. Twee jongeren benoemen ruzie te hebben gehad met klasgenootjes en agressief gedrag te hebben ervaren in de klas. Dit zou een negatief effect hebben gehad op de schoolprestaties. Een van de jongeren geeft aan op een witte school gezeten te hebben. De jongere miste hierdoor mensen in zijn omgeving

met wie hij zich kon identificeren. Er is één respondent die vertelde tijdens de basisschoolperiode gepest te zijn.

7.1.2. MIDDELBARE SCHOOLPERIODE

We hebben de jongeren gevraagd hoe zij hun middelbareschooltijd hebben ervaren (of op dit moment nog ervaren). Net als over de basisschoolperiode, zijn jongeren over het algemeen positief over hun middelbareschooltijd. De overgang naar de middelbare school wordt beschreven als een nieuwe, spannende en soms ook lastige periode. Sommige respondenten geven aan dat ze moesten wennen aan het niveau en de omgeving. Het voortgezet onderwijs was voor hen uitdagender dan de basisschool. Naast de inhoud en niveau van de lessen, hing dit samen met het feit dat de vertrouwde omgeving van de basisschool werd vervangen door grootschaligheid en flexibiliteit op de middelbare school. Het was in elk opzicht wennen. Voor een aantal is dat ook bepalend geweest voor hun schoolprestaties.

Een aantal jongeren geeft aan de middelbareschooltijd (of een deel daarvan) negatief te hebben ervaren. Ze geven aan gevoelens van uitsluiting te hebben ervaren, mede omdat ze moeite hadden met meekomen met de rest van de groep. Sommigen vertellen dat ze de enige leerling met een migratieachtergrond waren. Voor één van de jongeren leidde dat uiteindelijk tot slechte prestaties en resulteerde dat in het afstromen naar een lager niveau. Een andere jongere geeft aan dat ze gepest werd vanwege haar hoofddoek en daardoor uiteindelijk van school is veranderd.

“Ik kwam bij niemand die ik kende. Ik was heel gesloten en ik kon met niemand optrekken. En dan ga je je gewoon naar voelen. En als je je naar voelt, dan ga je niet presteren. Mijn contact met andere leerlingen was ook heel slecht. Ik was heel erg teruggetrokken. In de pauze ging ik alleen om met jongens van TL (respondent zat toen op havo) en toen wilde ik ook die kant op. Contact met docenten was in de eerste heel slecht. Ik sprak niet met ze, en ik sprak niet in de klas, het interesseerde me echt totaal niet. Als ik misschien een Marokkaanse vriend had gehad in de klas, dan voelde ik me misschien meer gestimuleerd.

Jonge professional, 22 jaar, Tiel (M)

De meeste jongeren beschrijven een positieve omgang met hun docenten op de middelbare school. Sommigen jongeren spreken over een specifieke docent met wie ze eerder issues waar ze tegenaan lopen zullen delen, terwijl ze niet per definitie een betere band hebben met die docent. Opvallend is dat het hier in veel gevallen gaat om een docent die ook een migratie-

achtergrond heeft. Volgens jongeren begrijpt deze docent hen beter dan andere docenten.

“Contact met docenten is gewoon normaal. Merendeel Nederlands, maar één docent is Marokkaans. Heb niet dat ik hem meer mag dan iemand anders. Ik zou wel eerder iets durven delen met hem als het cultuur of religieus is. Ik heb het gevoel dat hij meer begrip zou hebben.”
Scholier vwo, 17 jaar, Amersfoort (M)

Er zijn ook negatieve ervaringen. Sommige jongeren vinden hun docenten van de middelbare school niet leuk of voel(d)en zich niet begrepen. Een aantal jongeren had het gevoel dat leerlingen met een migratieachtergrond anders werden behandeld.

“Ik kan best wel goed met docenten opschieten, maar docenten op het vwo vond ik best wel messed-up. Er werd best wel veel onderscheid gemaakt tussen Nederlands en niet-Nederlands. Dat merkte je ook wel echt. Er zijn door docenten weleens opmerkingen gemaakt die echt niet kunnen. We hadden het een keer over volwassenenonderwijs en dat haar dochter daar zat. En toen had ze een keer gezegd tegen mij van ‘of je gaat naar het [naam instelling volwassenenonderwijs], oh maar dat kunnen je ouders natuurlijk niet betalen.’”
Leerling havo, 18 jaar, Amsterdam (V)

7.1.3. VERSCHIL TUSSEN BASISSSCHOOL EN MIDDELBARE SCHOOL

Jongeren benoemen direct bij het vergelijken van hun basisschool en middelbare school de verschillen in diversiteit onder leerlingen. Ongeveer de helft van de respondenten geeft aan op een ‘gemengde’ basisschool gezeten te hebben. De jongeren zijn daar positief over en vertellen dat ze het leuk en gezellig vonden om op een school gezeten te hebben met een uiteenlopende populatie. Ze refereren ook hier weer regelmatig aan de vriendschappen die ze op de basisschool hebben opgebouwd. Jongeren beschrijven dat ze zich verbonden voelden met hun klasgenoten, mede omdat ze dezelfde achtergrond, normen, waarden en humor hadden.

“Ik heb het wel als fijn ervaren. [...] Er zat meer diversiteit in de klas. Dat vond ik fijn. Ik voelde me toen wel verbonden omdat we dezelfde achtergrond hadden en dezelfde normen en waarden meekregen.”
Student hbo, 20 jaar, Den Dolder (V)

Er zijn ook jongeren die op een witte basisschool hebben gezeten met weinig tot geen andere klasgenoten met een migratieachtergrond. De meeste respondenten zeggen hier geen problemen mee gehad te hebben. Ze voelden zich ook niet anders door hun migratieachtergrond. Pas wanneer ze op de middelbare school in contact kwamen met andere jongeren met een migratieachtergrond werden ze zich bewust van hun eigen etnische achtergrond.

"Katholieke basisschool met veel Nederlanders in de klas. Heb toen echt geleerd om te leren gaan met Nederlanders. Op de middelbare kwam ik in contact met buitenlandse mensen en vond dat heel gek want ik kende dat niet echt. Ik vond dat wel leuker. (...) Op de basisschool was ik de enige buitenlandse en had ik heel veel Nederlanders als vriendinnen. Ik kon heel goed meegaan met mijn klasgenoten. Ik merkte nog niet dat ik anders was."

Student mbo, 16 jaar, Nijmegen (V)

Een enkeling beschrijft moeite gehad te hebben met de afwezigheid van andere leerlingen met een migratieachtergrond op hun grotendeels witte basisschool, omdat ze zich anders voelden vanwege hun huidskleur, anders werden bejegend of behoefte hadden aan anderen in de omgeving met wie ze zich sterker konden identificeren. Voor deze jongeren was de overgang naar de middelbare school met een diverse leerlingpopulatie een verademing.

7.1.4. BEROEPSONDERWIJS EN HOGER ONDERWIJS

Naast de basisschool en de middelbare school vroegen we de respondenten terug te blikken op hun tijd op het mbo, hbo of wo. De vraag was of de jongeren zich thuis voel(d)en op hun school en daar op hun plek zitten/zaten.

Jongeren die op het mbo zitten of gezeten hebben, hebben vaak met klassen te maken (gehad) die zich kenmerken door diversiteit. Niet alleen op basis van etniciteit, maar ook leeftijdsverschillen worden genoemd. Dit is anders dan de middelbare school, maar over het algemeen wordt het als positief ervaren.

"Het is anders dan de middelbare school. Je hebt mensen om je heen die ouder of jonger zijn. Met iemand ouder gedraag ik me anders, maar ik vind het wel prettig."

Student mbo, 18 jaar, Arnhem (V)

Hoewel veel jongeren positief zijn over hun plek op het mbo, vonden ze ook hier de overgang (net als bij overgang van po naar

vo) een grote stap. De zelfstandigheid die van je werd verwacht, de diversiteit van de leerlingenpopulatie en de focus op een specifiek beroep waren nieuwe aspecten waarmee ze te maken kregen.

"De middelbare en het mbo waren toch wel een hele grote omschakeling voor mij. Ik kwam opeens met heel veel buitenlanders in een klas en je moest heel veel zelfstandig doen. Hier had je niet dezelfde vakken als op de middelbare, maar ging je je focussen op een beroep. Ik moest in het begin heel erg wennen aan deze omschakeling maar vind het nu eigenlijk wel erg fijn. Ik denk dat ik het mbo wel leuker vind dan de middelbare. Het enige minpunt is dat je zo vroeg moet opstaan omdat je moet reizen met de trein."

Student mbo, 18 jaar, Den Haag (V)

Jongeren die een opleiding in het hoger onderwijs volgen noemen ook de wenselijkheid van diversiteit in de leerlingpopulatie. De aanwezigheid van andere leerlingen met een migratieachtergrond verminderden de moeilijkheden die de overgang van het middelbaar onderwijs naar het hoger onderwijs met zich meebrengt. Dit zorgde ervoor dat studenten zich eerder thuis voelden op de opleiding. Zo geeft een respondent aan dat hij moest wennen aan de overgang van een tamelijk witte omgeving in het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs naar veel diversiteit op het hbo. Deze jongere geeft aan zich voor het eerst in zijn gehele schoolloopbaan op zijn plek te voelen.

"Het hbo was toch wel een hele overgang voor mij, er was opeens veel meer diversiteit en ik voelde me echt meer gelijk met anderen. Ik ervaar het hbo echt als mijn beste schoolperiode, ondanks al het harde studeren. Ik voelde me er op een of andere manier heel erg op mijn plek, en dit gevoel heb ik in mijn vorige schoolperiodes nog nooit gehad."

Student hbo, 19 jaar, Oss (M)

Een deel van de respondenten uit het hoger onderwijs ervaart een gebrek aan diversiteit binnen de eigen opleiding of op de onderwijsinstelling als negatief. Deze jongeren vinden het lastig aansluiting te vinden bij andere studenten. Een respondent beschrijft de overgang van de middelbare school naar de universiteit als een cultuurshock.

“Echt niet leuk. Ik voel me echt totaal niet verbonden met de [naam hoger onderwijsinstelling]. Vroeger bleef ik langer op school, maar nu niet meer. Ik merk nu dat ik uit een hele andere wereld kom. Dat komt door andere ervaringen waar ik niet over kan meepraten. Uitgaan, studentenleven. Geen gedeelde onderwerpen en andere humor. Als ik me niet eens kan identificeren dan denk ik dat het iemand anders uit Bos en Lommer (multi-etnische wijk in Amsterdam) ook niet zal lukken. Ik ben opgegroeid met Nederlanders.”
Student wo, 18 jaar, Amsterdam (V)

7.2. Toekomstperspectief

Jongeren hechten veel waarde aan een vaste baan en inkomenszekerheid. Trotse ouders, reizen, een eigen woning en een partner staan hoog op de wensenlijst. Bijna alle respondenten willen in de toekomst in Nederland wonen vanwege goede kansen, aanwezigheid van familie, vrienden, de vrijheden en omdat het simpelweg in Nederland goed bevalt. De jongeren die zich een toekomst buiten Nederland voorstellen, willen in het buitenland studeren of werkervaring opdoen. Verhuizen naar de herkomstlanden van ouders is voor een kleine groep een optie, op dit moment hebben deze jongeren daar geen serieuze plannen voor.

Een groot deel van de mbo'ers die we spraken heeft de intentie verder te gaan met dezelfde opleiding op een hoger niveau, of juist te beginnen aan een geheel andere opleiding.

Hoewel discriminatie jongeren op een of andere manier wel bezighoudt, kiest een belangrijk deel van de jongeren ervoor om hun toekomstplannen daar niet op af te stemmen, maar de focus te houden op hun eigen carrière.

“Ik had er (discriminatie-ervaring op de arbeidsmarkt) nog op in kunnen gaan, maar ik vond het veel te veel gezeik. Ik moest een stageplek vinden, en ik had geen zin om een discussie met hen aan te gaan. En je wilt er toch niet meer werken als je zoiets te horen krijgt. (...) Uiteindelijk heb ik wel een betere stageplaats gekregen. Daar heb ik zelfs nog een baan aangeboden gekregen.”

Jonge professional, 22 jaar, Tiel (M)

7.3. Maatschappelijke betrokkenheid

Tijdens de interviews hebben we jongeren gevraagd naar hun maatschappelijke betrokkenheid. We hebben gevraagd waarom ze wel of niet aan vrijwilligerswerk doen, op welke manier ze dit doen en eventueel voor wie.

Het overgrote deel van de jongeren die wij hebben gesproken geeft aan maatschappelijke betrokkenheid belangrijk te vinden en zelf ook al maatschappelijke betrokken te zijn. Jongeren spreken over de verantwoordelijkheid die ze voelen om anderen te helpen en bij te dragen aan de maatschappij. Ze zijn zich ervan bewust hoe goed ze het hebben en dat zeker niet iedereen dezelfde privileges heeft. Ze vinden het daarom belangrijk om mensen die het moeilijk hebben te helpen. Een aantal jongeren noemt dat ze vanuit hun religie de inspiratie en plicht voelen om anderen te helpen. Eén respondent zegt dat het helpt dat je vrijwilligersactiviteiten op je CV kunt zetten, maar dat dat niet de primaire reden is om aan vrijwilligerswerk te doen.

“Als je verandering wilt, dan kunnen wij moeilijk alles overlaten aan de overheid; je moet gewoon zelf het initiatief nemen om jezelf te ontwikkelen en een ander te helpen zich te ontwikkelen. Ik ben maatschappelijk actief omdat ik beter wil voor de rest van het volk om het zo maar te zeggen. Als ik heel egoïstisch was zou ik me alleen op mezelf richten en op mijn studie, en ik heb ook nog drie baantjes. Maar ik vind het gewoon belangrijk om de ander te zien groeien en dat we er samen komen.”

Student wo, 20 jaar, Rotterdam (M)

De jongeren benoemen verschillende doelgroepen waarop zij zich met vrijwilligerswerk willen richten, zoals: ouderen, kinderen, jongeren en mensen met een migratieachtergrond. Allereerst benoemen jongeren dat ze het belangrijk vinden om iets te doen voor mensen die het minder goed hebben of mensen die extra hulp en ondersteuning kunnen gebruiken. Ouderen worden vaker genoemd als een kwetsbare groep die volgens deze jongeren hulp kan gebruiken. Andere jongeren geven aan graag betrokken te zijn bij initiatieven die gericht zijn op migrantengroepen, omdat zij dicht bij deze groep staan en er onderdeel van uitmaken. Ook weten ze vaak uit eerste hand welke problemen zich voordoen bij deze groepen en kunnen ze daarop gemakkelijker inspelen. Ze geven aan dat ze in hun eigen gemeenschap de behoefte aan hulp en ondersteuning herkennen en hier graag iets in willen betekenen. Sommigen focussen op mensen met

dezelfde etnische achtergrond, anderen richten zich op mensen met een migratie- of vluchtelingenachtergrond in het algemeen.

"Sommige groepen hebben het harder nodig. Bijvoorbeeld [Naam stichting] en [Naam stichting], daar hebben we het over de Marokkaans-Nederlandse kinderen. Uit de statistieken weten we dat zij de groep leerlingen zijn die in het onderwijs uitvallen en volgens onderzoek blijkt ook dat als je bepaalde dingen wilt oplossen dat je dat het beste kunt doen binnen bepaalde kringen. Vooral voor de identificatie is het belangrijk, denk ik... Onze jongeren moeten meer te maken krijgen met rolmodellen waar ze zich in kunnen herkennen."
Student wo, 20 jaar, Rotterdam (M)

"Ja, het zou wel interessant zijn bijvoorbeeld bij bejaarden of weeskinderen. Je weet dat je iets goeds doet en je hoeft er niet echt iets voor terug te krijgen. Het maakt niet uit wie eigenlijk. Gewoon mensen die hulp nodig hebben."
Student mbo, 16 jaar, Nijmegen (V)

Jongeren zijn graag betrokken bij groepen en problematiek die ze herkennen. Meerdere jongeren geven aan het leuk te vinden om vrijwilligerswerk te doen met en voor andere jongeren of kinderen. Een groot deel van de jongeren die maatschappelijk betrokken zijn, zet zich in op het gebied van onderwijsondersteuning. Ze geven bijles of zijn actief bij organisaties die zich inzetten om de schoolprestaties van kinderen en jongeren te bevorderen.

"Ik ben maatschappelijk betrokken, voornamelijk naar allochtone jongeren. Die focus heb ik omdat het mijn naaste omgeving is en ik zie ook welke problemen zij hebben. Ik hoop het verschil te kunnen maken voor hen. Ook vanuit mijn achtergrond hoop ik een steentje bij te dragen. Ik ga geen keuze voor ze maken, maar wil ze vooral inspireren."
Student hbo, 20 jaar, Nijmegen (M)

"Ik vind het eigenlijk ook gewoon heel leuk hier met het jongeren toezicht team. En dat is niet omdat ik politieagentje wil spelen, maar het leuk vind om gesprekken met jongeren te voeren. Ik vind het niet per se verkeerd dat ze blowen, daar kan ik niet over oordelen, maar ik vraag me wel af wat hun reden is. Het is meer dat ik me interesseer in de jongeren in plaats van ze weg te sturen of ze te vertellen wat ze moeten doen."
Student mbo, Arnhem, 17 (V)

Twee jongeren beschrijven hun maatschappelijke betrokkenheid als betrokkenheid bij het publieke debat. Zij gaven aan deel te nemen aan panels en dialoogbijeenkomsten die door de gemeente of andere organisaties worden georganiseerd. Zij benoemen dat ze het belangrijk vinden om zichzelf te laten horen, maar ook graag van andere perspectieven willen leren. Daarnaast zien jongeren dit als een kans voor zelfontwikkeling, ontplooiing en het verbreden van hun horizon.

"Ik vind het belangrijk om je stem te laten horen vanuit mijn ervaring. Je ziet dat beleidsmakers veel praten over jongeren, maar weinig praten met jongeren. Ik doe het niet vanuit een activistische rol. Ik wil meerdere visies en percepties aankaarten zodat er meerdere perspectieven komen."
Student wo, 18 jaar, Amsterdam (V)

Een klein deel van de jongeren gaf aan niet geïnteresseerd te zijn in het doen van vrijwilligerswerk. De voornaamste reden die ze hiervoor aangeven is tijdgebrek. Sommigen gaven aan dat ze daar vroeger wel meer tijd voor hadden en dit ook deden, maar daar nu geen tijd meer voor kunnen vinden. Een enkeling gaf aan het ook niet belangrijk te vinden.

"Vrijwilligerswerk moet je willen en er tijd voor hebben en momenteel heb ik er geen tijd voor. Ik kom ook niet meer veel bij [Naam welzijnsorganisatie]. Vroeger wel heel veel, maar toen had ik niks te doen. Als ik vrij ben dan loop ik nog weleens binnen om een praatje te maken, maar verder niet."
Jongprofessional, 22 jaar, Tiel (M)

8. Conclusie en discussie

In deze studie heeft Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) exploratief onderzoek gedaan naar de betekenis van binding en verbondenheid in relatie tot de identiteitsbeleving bij

jongeren met een migratieachtergrond uit de leeftijdscategorie van 16-24 jaar van de tweede en derde generatie. In dit hoofdstuk formuleren we antwoorden op de volgende onderzoeksvraag:

Hoe geven jongeren met een migratieachtergrond van de tweede en derde generatie betekenis aan hun verschillende deelidentiteiten en op welke manier heeft dat impact op hun gevoelens van binding met de bredere Nederlandse samenleving?

We onderzochten binding met de Nederlandse samenleving door aandacht te besteden aan de identiteitsbeleving van jongeren. Deze relatie is verwerkt in de onderzoeksvraag. We geven antwoord op de onderzoeksvraag door de identiteitsbeleving van jongeren te duiden (en daarmee het eerste deel van de vraag te beantwoorden) en daarna in te gaan op het vraagstuk rondom binding. We beginnen met een korte profielschets met betrekking tot de denk- en belevingswereld van jongeren⁶ en beschrijven vervolgens de samenvattende conclusies (8.1). We ronden het hoofdstuk af met de implicaties van onze bevindingen voor wetenschap, beleid en praktijk (8.2).

8.1. Samenvattende conclusies

Jongeren zijn tot hun puberteit vaak niet bewust bezig met identiteitskwesies. Het is pas in de middelbare schoolperiode en in het middelbaar beroepsonderwijs of hoger onderwijs dat jongeren zich er actiever mee bezighouden. Hoe ouder jongeren zijn, des te bewuster de zoektocht naar de eigen identiteit invulling krijgt. Bij de jongeren die wij hebben gesproken uit dit zich door na te denken over de eigen etnische achtergrond in een dominant witte samenleving, wat dit voor hen betekent en hoe zij hiermee moeten omgaan. Deze fase gaat gepaard met het ontwikkelen van een hechte vriendenkring die bestaat uit personen die dezelfde etnische of religieuze achtergrond hebben, dezelfde psychologische en sociale *struggles* (hebben) ervaren en bovendien vaak vanuit een vergelijkbaar wereldbeeld denken en handelen. Jongeren gaan op zoek naar mensen die gedeelde

ervaringen hebben, van wie de leefstijl dicht bij hen staat en met wie ze persoonlijk een klik hebben. Dit geldt ook voor jongeren die in een tamelijk witte omgeving zijn opgegroeid. Het is echter niet zo dat jongeren bewust selecteren op etniciteit. Hun breder sociaal netwerk is vaak nog heterogeen, maar zij ervaren het wel als vanzelfsprekender en gemakkelijker hechte banden te onderhouden met jongeren die dezelfde leefstijl en dezelfde etnische achtergrond hebben. Dat laatste wordt mede bepaald door de leefomgeving. Wanneer jongeren in hun omgeving weinig mensen uit de eigen etnische groep hebben is de vriendenkring vaak etnisch heterogeen, maar ook dan bestaan de hechte vriendschappen vooral uit jongeren met een migratieachtergrond. De Nederlandse taal heeft een belangrijke plek in het leven van jongeren. Vaak spreken zij het Nederlands veel beter dan de taal van het land van herkomst en is de omgeving waarin Nederlands wordt gesproken vertrouwd. Dat heeft een positieve impact op het thuisgevoel voor jongeren. Jongeren voelen zich in het middelbaar beroepsonderwijs of hoger onderwijs vaker minder thuis dan op de basisschool en middelbare school, ook doordat de student- en docentenpopulaties binnen de opleiding minder divers zijn. Tegelijkertijd heeft het thuisgevoel van jongeren een meervoudig karakter. Nederland wordt als thuis beschouwd, met de eigen sociale groep als belangrijke emotionele en praktische steun. Ook het land van herkomst voelt als thuis, maar dan veel meer in termen van familiegeschiedenis en roots. Hoewel de opvoeding door een groot deel positief en liefdevol is ervaren, zijn ouders niet of nauwelijks in staat (geweest) de jongeren te begeleiden in hun zoektocht naar een eigen identiteit. De leefwerelden staan redelijk op afstand en ouders weten

⁶ Deze profielschets is bedoeld om een beeld te schetsen van de brede leef- en denkwereld van jongeren met een migratieachtergrond van de tweede en derde generatie, zoals wij deze in deze studie hebben verzameld. Daarmee brengen we de sociale processen en patronen in kaart die we uit onze analyses hebben gedestilleerd. Zo dient dit stuk dan ook gelezen te worden. De omschrijving is niet bedoeld als beeld van 'de identiteit' van deze jongeren.

niet altijd goed om te gaan met de wereld buiten de eigen referentiekaders, zowel in de online als de offline wereld. Jongeren weten hoe ze zich moeten verhouden tot de verschillende sociale domeinen zoals, thuis, school, werk of publiek domein, maar dat gaat vaak via *trial and error* en zij missen in dat navigeren tussen verschillende leefwerelden de nodige ondersteuning. Deze ondersteuning vinden ze soms bij oudere zussen of broers, familie, kennissen of jeugd- en onderwijsprofessionals die als rolmodel dienen. Verder lijkt voor de gelovige jongeren religie een belangrijke *identitymarker*. Veel jongeren die er nu nog weinig mee doen of het idee hebben dat ze vanuit de opvoeding relatief weinig kennis over religie hebben meegekregen, zijn er inmiddels bewust mee bezig, of willen graag in de toekomst meer doen met hun religie. De zoektocht betreft onder meer de vraag hoe zij in hun dagelijks leven in Nederland invulling kunnen geven aan het geloof, mede getriggerd door anti-geloof (en dan met name anti-islam) sentimenten in een samenleving die voor een groot deel gestoeld is op seculiere waarden.

De **eerste conclusie** van dit onderzoek heeft betrekking op de vraag hoe jongeren betekenis geven aan hun identiteit. Identiteitsontwikkeling is een continu proces dat start bij de geboorte, maar het is in de adolescentiefase dat identiteitsvorming een nog explicietere rol gaat spelen. De jongeren die we voor dit onderzoek hebben gesproken, hebben met elkaar gemeen dat zij in Nederland zijn geboren, in Nederland zijn opgegroeid en ouders of grootouders hebben die in het verleden naar Nederland zijn gemigreerd. Dit zijn *life events* waar jongeren de eigen identiteit voor een belangrijk deel aan ontleen. In hun beleving is het 'hebben van verschillende werelden' en leven als iemand met een migratieachtergrond in Nederland onderdeel van de eigen sociale realiteit en per definitie iets wat bij hen hoort. Het verbinden van de verschillende leefwerelden, navigeren tussen culturele en sociale codes, onderhandelen voor een sociale positie en zich aanpassen aan de omgeving (kameleongedrag) is voor deze jongeren praktijk van alledag. Soms is dit een bewuste handeling, vaak gaat het vanzelf. Het gaat de een gemakkelijker af dan de ander. Dit proces geeft invulling aan de fluïde en hybride identiteitsbeleving van jongeren, die door de verschillende referentiekaders leidt tot nieuwe oriëntaties, identificaties, gedrag en uitlatingen. Jongeren ontwikkelen een nieuwe sociale ruimte waarin ze op zoek gaan naar gelijkgestemden op basis van een herkenbaar cultureel en maatschappelijk repertoire. De onlinewereld is anno 2019 een belangrijk onderdeel van die sociale ruimte, waarbij identificaties geïnitieerd worden, alsmede worden bekrachtigd.

De **tweede conclusie** laat zich beschrijven tegen de achtergrond van de hybride identiteit van jongeren zoals deze hierboven is besproken en heeft betrekking op de gevoelens van binding met

onder andere de Nederlandse samenleving. Kenmerkend voor de socialisatie van jongeren met een migratieachtergrond van de tweede en derde generatie is het gecombineerde karakter ervan. Het gegeven dat deze jongeren in de Nederlandse samenleving zijn gesocialiseerd, alsmede voor een deel binnen de kaders van de etnische groep zijn opgegroeid, maakt dat zij op een voor hen natuurlijke en vanzelfsprekende wijze emotionele en praktische bindingen hebben ontwikkeld met de verschillende omgevingen. Aansluitend op hun meervoudige identiteitsbeleving zien we dat jongeren zich identificeren met verschillende sociale groepen onder invloed van de omgeving en maatschappelijke (machts)verhoudingen. Per context kan het verschillen of iemand zich sterker identificeert met de etnische achtergrond, het Nederlands-zijn of de religieuze achtergrond. Een terugkerend patroon is dat op maatschappelijk en groepsniveau jongeren zich in de context van polarisatie en/of segregatie tussen bevolkingsgroepen sterker verbonden voelen met de specifieke culturele of religieuze identificaties, of ze voelen zich solidair met een bredere groep Nederlanders met een migratieachtergrond. Dit is met name het geval wanneer jongeren impliciet of expliciet gevoelens van uitsluiting ervaren en wanneer sprake is van doorlopende uitingen van anti-immigratie of anti-geloof sentimenten vanuit de dominante samenleving. Ten dele is de sterke profilering met de etnische en religieuze achtergrond dus een reactie op de gepercipieerde negativiteit vanuit de dominante samenleving, maar daarmee is de basis van de binding met de etnische groep, religieuze groep of het herkomstland niet volledig te verklaren. Die emotionele basis vinden we terug in de familiegeschiedenis, relaties met familie in het herkomstland, solidariteit met het geloof en culturele rituelen. Het Nederlands-zijn is tegelijkertijd sterk verankerd in de socialisatie (geboren en getogen), het persoonlijk functioneren binnen de kaders van de Nederlandse samenleving, de maatschappelijke orde en structuur, de verschillende sociale posities die jongeren hebben in het dagelijks leven (student, dochter, werknemer, vriend etc.), Nederland als thuishaven, de binding met de Nederlandse taal en de lokale binding met de stad of het dorp. De vraag is dan ook niet zozeer óf jongeren gevoelens van binding ervaren met verschillende sociale groepen, Nederland of het land van herkomst. De meervoudige bindingen zijn een integraal onderdeel van de identiteitsbeleving van jongeren en de verschillende leefwerelden zijn immers met elkaar verweven. De primaire vraag is in welke mate en onder welke omstandigheden de identificaties intensiever zijn. In deze studie hebben we daar enigszins antwoorden op geformuleerd. De directe omgeving lijkt hierin een bepalende rol te spelen, samen met de invloeden uit het maatschappelijke discours.

8.2. Discussie: implicaties voor wetenschap, beleid en praktijk

Zoals gezegd geeft het zicht op de gevoelens van binding zonder inachtneming van de specifieke condities, voorwaarden en positie van jongeren maar een beperkt begrip. We pleiten daarom voor een brede kijk op de belevingswereld (zoals in dit onderzoek is gekozen voor aandacht voor de identiteitsbeleving) van jongeren om binding in kaart te brengen. En toch voert een essentialistische benadering van binding in onderzoek naar en beleid op dit onderwerp nog vaak de boventoon. Jongeren zijn in het dagelijks leven student, werknemer, dochter, vriend, buurtgenoot, lid van een voetbalvereniging, gamer, naast het feit dat ze een etnische en nationale identiteit hebben. Zonder kennis van deze aspecten die betrekking hebben op het dagelijks functioneren en de maatschappelijke socialisatie blijft het begrip over binding steken in een eenzijdige zoektocht naar culturele identificaties. De link met de maatschappelijke omgeving heeft een belangrijke plek in de leefwereld van jongeren en bovendien bepaalt de context vaak de uitkomsten van de identificatie. Vervolgonderzoek en beleid dienen dan ook uit te gaan van de theoretische noties van meervoudige en hybride identiteiten.

Dit onderzoek biedt praktijkprofessionals inzicht in hoe jongeren hun identiteit ervaren en bindingen ontwikkelen. Dit proces gebeurt in relatie tot veranderingen in de samenleving en wereld waarin jongeren leven. De Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman beschrijft dat het moderne en postmoderne tijdperk plaats hebben gemaakt voor een *liquid modernity* en *liquid society*, een samenleving waarin continu snelle sociale veranderingen plaatsvinden. Hij omschrijft deze samenleving als *the impermanent state of the current society, which is mobile, ever-changing and highly adaptable*. (...) *This includes the ability to be constantly ready and the willingness to change and adapt to transforming environments rapidly*.⁷ Deze vloeibare samenleving is per definitie het type samenleving waarvan jongeren met een migratieachtergrond met hun 'kameleonmentaliteit' deel uitmaken. De verschillende deelidentiteiten die jongeren bezitten stellen hen in staat zichzelf te positioneren en te bewegen binnen en tussen verschillende sociale kaders. Uit deze studie blijkt echter dat jongeren deze adaptatie- en identiteitsprocessen nog te vaak zonder adequate begeleiding moeten doorstaan. Dit vereist sociale competenties van de persoon in kwestie om zelfstandig een plek te geven aan de verschillende deelidentiteiten. Maar niet alle jongeren beschikken over dat vermogen en zij krijgen vanuit het ouderlijk huis evenmin de nodige kennis en vaardigheden mee. Met name in de verbinding van de verschillende leefwerelden lijkt nog een

belangrijke begeleidende rol weggelegd voor onderwijs- en jeugdprofessionals, waarmee marginalisatie voorkomen kan worden en maatschappelijk succes gestimuleerd. Opvoedprofessionals zouden zich kunnen toeleggen op begeleiding van ouders op het gebied van identiteitsvorming van de kinderen. Kennis over de meervoudige en hybride identiteitsprocessen is voor dit alles een belangrijke voorwaarde.

In deze studie stond identiteitsbeleving (in relatie tot binding) van jongeren centraal, dat wil zeggen hoe zij hun identiteit op dit moment ervaren. Naast de eigen beleving hebben we geprobeerd het identiteitsontwikkelingsproces van jongeren in kaart te brengen door retrospectieve gesprekken met ze te voeren. Een tekortkoming van deze manier van onderzoek is doordat de situatie nu anders is, de kijk op de vroegere situatie kan worden beïnvloed. Het kost de respondent moeite om te herinneren en te selecteren wat zich in het verleden heeft afgespeeld en wat voor een impact specifieke ervaringen hadden op de identiteitsvorming. Respondenten kunnen geneigd zijn ervaringen van vroeger te vervormen en te veranderen om ze meer in overeenstemming te brengen met het heden. In vervolgonderzoek kan deze mogelijke bias worden voorkomen door te kiezen voor een longitudinaal onderzoek waarbij herhaaldelijk metingen worden verricht om veranderingen in de identiteitsbeleving over een langere tijd te meten en de ontwikkelingen in identiteitsposities van jongeren in kaart te brengen. Tot slot is het belangrijk te vermelden dat de analyses die in deze studie zijn gepresenteerd inzichten bieden in verschillende belevingen van jongeren, maar dat deze analyses geen zicht bieden op de mate waarin deze uiteenlopende belevingen voorkomen. Voor dergelijke uitspraken is onderzoek nodig met een kwantitatief onderzoeksdesign.

⁷ Zygmunt Bauman. Interview: Identity (Psychology Press, 2005), 1-10.

9. Literatuur

- Alba, R. & Nee, V. (1997). *Rethinking assimilation theory for a new era of immigration*. *International Migration Review*, 31(4), 826-874.
- Ang, W. (2016). *Hoe worden jongeren wie ze zijn. Identiteit in een diverse wereld*. Geraadpleegd via: <https://sociaal.net/achtergrond/identiteit-in-een-diverse-wereld/>.
- Antonisch, M. (2010). *Searching for Belonging – An Analytical Framework*. *Geography Compass* 4(6), 644-659.
- Azough, N. (2017). *Weerbare jongeren, weerbare professionals*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap & Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Baumeister, R. & Leary, M. (1995). *The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation*. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Berry, J. (1997). *Immigration, acculturation and adaptation*. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34.
- Berry, J. (2005). *Acculturation: living successfully in two cultures*. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 697-712.
- Berry, J.W., Phinney, J.S., Sam, D. L. & Vedder, P. (2006). *Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation*. *Applied Psychology* 55(3), 303 – 332.
- Berry, J. W. & Sabatier, C. (2010). *Acculturation, discrimination, and adaptation among second generation immigrant youth in Montreal and Paris*. *International Journal of Intercultural Relations*, 34(3), 191-207.
- Castells, M. (1997). *The power of identity. The information age: Economy, Society and Culture*. Oxford: John Wiley and Sons Ltd.
- Chan, D. W. (1997). *Self-concept domains and global self-worth among Chinese adolescents in Hong Kong*. *Personality and Individual Differences*, 22(4), 511-520.
- Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie: over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- De Bree, J., Davids, T. & De Haas, H. (2010). *Post-return experiences and transnational belonging of return migrants: a Dutch–Moroccan case study*. *Global Networks*, 10(4), 489-509.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (1998). *Collecting and interpreting qualitative material*. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Duyvendak, J.W. (2009). *The Politics of Home. Belonging and Nostalgia in Western Europe and the United States*. New York: Macmillan Publishers Limited.
- Entzinger, H. & Dourleijn, E. (2008). *De lat steeds hoger: de leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.
- Erikson, E. H. (1959). *Identity and the life cycle; Selected papers, with a historical introduction by David Rapaport*. New York: International University Press.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth, and crisis*. New York: Norton.
- Ersanilli, E. & Scholten, P. (2009). *Identificatie en Migrantenjongeren*. *Migrantenstudies*, 1, 2-7.
- Esser, H. (2001). *Integration und ethnische Schichtung*. Mannheim: Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.
- Esser, H. (2004). *Does the 'New' immigration require a 'New' theory of intergenerational integration*. *International Migration Review*, 38(3), 1126-1159.
- George, D. (2006). *Social Class and Social Identity*. *Review of Social Economy*, 64(4), 429-445
- Ghorashi, H., & Vieten, U. M. G. (2012). *Female narratives of 'new' citizen's belonging(s) and identities in Europe: case studies from the Netherlands and Britain*. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 19(6), 725-741.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American life: the role of race, religion and national origins*. Oxford: Oxford University Press.
- Greenberg, J. , Solomon, S. , & Pyszczynski, T. (1997). *Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and cultural refinements*. In M. Zanna

- (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 29, pp. 61-139). San Diego, CA: Academic Press.
- Hagerty, B. M. K., Lynch-Sauer, J., Patusky, K. L., Bouwsema, M. & Collier, P. (1992). *Sense of belonging: A vital mental health concept*. *Archives of Psychiatric Nursing*, 6, 172-177.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. California: University of California.
- Huijnk, W. & Andriessen, I. (2016). *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W., Dagevos, J., Gijsberts, M. & Andriessen, I. (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huizinga, R.P., Hoven, B. van (2018) *Everyday geographies of belonging: Syrian refugee experiences in the Northern Netherlands*. *Geoforum*, 96, 309-317.
- Jasinskaja-Lathi, I., Liebkind, K. & Solheim, E. (2008). *To Identify or Not To Identify? National Disidentification as an Alternative Reaction to Perceived Ethnic Discrimination*. *Applied Psychology*, 58(1), 105-128.
- Jenkins, R. (2000). *Categorization: Identity, Social Process and Epistemology*. *Current Sociology*, 48(3), 7-25.
- Jones, S. R. & McEwen, M. K. (2000). *A conceptual model of multiple dimensions of identity*. *Journal of College Student Development*, 41(4), 405-414.
- Kleijwegt, M. (2016). *2 werelden, 2 werkelijkheden: hoe ga je daar als docent mee om?* Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Klooster, E., Kocak, S., Day, M. & Jonkman, H. (2017). *Gedeelde toekomst. Toekomstoriëntatie van Nederlandse (migranten) jongeren*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.
- Kroger, J. (2011). *Identity development: Adolescence through adulthood*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Kunuroglu, F., Yagmur, K., Van de Vijver, F. & Kroon, S. (2018). *Motives for Turkish return migration from Western Europe: Home, sense of belonging, discrimination and transnationalism*. *Turkish Studies*, 19, 422-450.
- Lin, N. (2001). *Social capital. A theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcia, J. E. (1966). *Development and validation of ego-identity status*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558
- Marcia, J. E. (1980). *Identity in adolescence*. New York: Wiley.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. Oxford, England: Harpers.
- Nievers, E. & Andriessen, I. (2010). *Discriminatiemonitor 2010. Niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Omlo, J.J. (2011). *Integratie en uit de gratie? Perspectieven van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen*. Delft: Eburon.
- Peguro, A. A., Ovink, S. M., Yun, L. L. (2016). *Social Bonding to School and Educational Inequality: Race/Ethnicity, Dropping Out, and the Significance of Place*. *Sociological Perspectives*, 59(2), 317-344.
- Pels, T., Distelbrink, M. & Postma. *Opvoeden in migratiecontext. Review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van Nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Phinney, J. S. (1993). *A three-stage model of ethnic identity development in adolescence*. In M. E.
- Portes, A. & Zhou, M. (1993). *The new second generation: Segmented assimilation and its variants*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 53(1), 74-96.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. (2007). *E pluribus unum: Diversity and community in the twentyfirst century*. The 2006 Johann Skytte Prize lecture. *Scandinavian Political Studies*, 53(1), 74-96.
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2000). *Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being*. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
- Sam, D. L., & Berry, J. W. (Eds.). (2006). *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Snel, E., M. 't Hart, and M. van Bochove (2016) *Reactive Transnationalism: Homeland Involvement in the Face of Discrimination*. *Global Networks*, 16(4), 511-530.
- Spoelstra, D. (2018). *Vervreemde Vreemdelingen. Zelfredzaamheid en sense of belonging onder ex-amv's in de gemeente Breda (Masterthesis)*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Steketee, M., Van der Gaag, R. & Wolthuis, A. (2016). *Jeugdcriminaliteit onder migranten. Internationale vergelijking zelfrapportage en beleid migranten*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.
- Strayhorn, T. L. (2019) *College students' sense of belonging. A key to educational success for all students*. London: Routledge publishing.
- Sunier, J. & Landman, N. (2014). *Turkse islam. Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland. Een literatuurstudie in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Tajfel, H. (1974). *Social identity and intergroup behaviour*. *Information (International Social Science Council)*, 13(2), 65–93.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). *The social identity theory of intergroup behavior*. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson Hall.
- Valkestijn, M., Bakker, P. P., Hilverdink, P. & Metz, J. (2015). *Jongerenwerk in beeld. Voor partners in de wijk*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Van Bochove, M., Rusinovic, K. & Engbersen, G. (2009). *Lokaal of transnationaal: actief burgerschap bij de allochtone middenklasse*. *Beleid en Maatschappij*, 36(1), 28 – 39.
- Van der Welle, I. & Mamadouh, V. (2009). *Territoriale identiteiten en de identificatiestrategieën van Amsterdamse jongvolwassenen van buitenlandse afkomst*. *Migrantenstudies*, 1, 24-41.
- Van de Vijver, F. & Phalet, K. (2004). *Assessment in Multicultural Groups: The Role of Acculturation*. *Applied Psychology* 53(2), 215 – 236.
- Verkuyten, M. (2005). *Ethnic group identification and group identification among minority and majority groups: testing the multicultural hypothesis*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(1), 121-138.
- Verkuyten, M. (2011). *Identiteit en diversiteit. De tegenstellingen voorbij*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Verkuyten, M. & Martinovic, B. (2012). *Social identity complexity and immigrants' attitude toward the host nation. The intersection of ethnic and religion group identification*. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(9), 1165-1177.
- Verkuyten, M. & Yildiz, A. A. (2009). *National (Dis)identification and Ethnic and Religious Identity: A Study Among Turkish-Dutch Muslims*. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 1448-1462.
- Wissink, I.B., Dekovic, M., Yagmur, S., Stams, G. J. & De Haan, M. (2008). *Ethnic identity, externalizing problem behaviour and the mediating role of self-esteem among Dutch, Turkish-Dutch and Moroccan-Dutch adolescents*. *Journal of Adolescence*, 31(2), 223-240.
- Woolcock, M. (2001). *The place of social capital in social capital thematic group. Understanding social and economic outcomes*. *Canadian Journal of Policy*, 2(1), 11-17.
- WRR (2007). *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Yuval-Davis, N. (2006). *Belonging and the politics of belonging*. *Patterns of Prejudice*, 40(3), 197-214

Bijlage 1: Topiclijst

Introductie:

Wij doen onderzoek naar identiteitsbeleving en de relatie met binding van jongeren met hun omgeving en de bredere samenleving. Fijn dat je mee wilt doen aan dit onderzoek door middel van dit interview. Dit gesprek duurt ongeveer anderhalf uur. Het gesprek is geheel anoniem, achteraf kan niemand achterhalen wat jij hebt gezegd. Jouw naam is enkel bij ons bekend, bij verslaglegging gaan we je naam niet gebruiken. Na dit interview krijg je als dank voor je deelname een vvv-bon ter waarde van 15 euro.

Doel onderzoek:

Inzicht opdoen in de denk- en belevingswereld van jongeren (16-24 jaar) op het gebied van identiteitsbeleving en binding met de eigen omgeving en de bredere samenleving.

Instructies voor de interviewer:

Stel de vragen zo open mogelijk. Geef pas een voorbeeld wanneer de respondent de vraag niet begrijpt. Vraag veel door, probeer diepgaande informatie uit het gesprek te halen. **Leg (voor jezelf) continu de link met het onderwerp van het onderzoek en stem je vragen daarop af.** De zinnen uitgedrukt in cursief zijn bedoeld als ondersteuning.

ACHTERGRONDGEGEVENS

Leeftijd
Gender
Opleiding
Woonplaats
Etnische achtergrond
Religie
Gezinssamenstelling

ZELFBEELD EN PERSOONLIJKE IDENTITEIT

- Hoe beschrijf jij jezelf? Wat is het eerste wat in je opkomt als je aan jezelf denkt? Waarom?
- Wat zijn sterke kanten van jou? Waar ben je goed in?
- -at zijn minder sterke kanten van jou? Waar ben je minder goed in?
- Vind je jezelf anders dan veel jongeren in Nederland? Zo ja, waarom (speelt etniciteit, cultuur of religie een rol)?

SOCIALE IDENTITEIT

- Met wie breng jij veel tijd door?
- Met wie breng jij de meeste tijd door?
- Met wie heb jij een sterke band?
- Als iemand iets zegt, van wie neem je dingen dan sneller aan? Wie zijn daarin bepalend?
  - » Vraag ook door naar familie of vrienden wanneer een van deze niet aan bod komt

VRIENDEN

- Hoe kies jij je vrienden uit? Wat is belangrijk voor jou in een vriendschap?
- Hoe ziet je vriendenkring eruit? Wat doe je zoal met je vrienden?
  - » Doorvragen hoe jongeren ene bepaalde vriendenkring krijgen. Een wijk/school/netwerk met veel/weinig diversiteit.
  - » Vraag door naar de diversiteit van zijn/haar vriendenkring van gender tot etnisch-culturele en religieuze diversiteit.
- Hoe en waar heb jij je vrienden leren kennen?

SOCIAL MEDIA

- Maak je actief gebruik van social media?
  - » Welke kanalen (WhatsApp, snapchat, facebook, twitter, Instagram, Pinterest, Tumblr, YouTube, LinkedIn) en met welk doel?
- Waar gebruik je social media het meest voor?
  - » Post jij dingen vaak op social media? Zo niet, waarom niet. Zo ja, wat post je zoal en op welk platform? Wat zie je graag van anderen?
- Wat voor accounts volg je? Zijn deze allemaal Nederlandstalig?
- In hoeverre speelt social media een rol in het onderhouden van contacten met je vrienden of familie? En in relatie tot land van herkomst?
- Heb je mensen leren kennen via social media? Heb je daar een vriendschap mee opgebouwd? Komen die mensen allemaal uit Nederland? Voel je je hierdoor verbonden met mensen/plaatsen die ver weg zijn?
- Houd je je bezig met andere media? Zo ja, welke? Zo nee, waarom niet?

NORMATIEVE DIMENSIE

- Wat houdt jou bezig? Wat zijn maatschappelijke/mondiale kwesties die voor jou van belang zijn? Waar zou je zelf iets in willen verbeteren?
- Hoe vorm jij je mening? Wie of wat spelen daarin een rol?
  - » Doorvragen, geef voorbeeld van maatschappelijke kwesties en politiek.

EMOTIONELE DIMENSIE

- Reken jij je zelf tot bepaalde groepen of een groep? Van welke groep(en) voel jij jezelf een onderdeel?
- Waarom? Waar komt dat vandaan?
- Wanneer voel jij je sterk verbonden met die groep(en). En wanneer niet?

CULTURELE DIMENSIE

Taal

- Welke taal spreek je thuis? Doorvragen naar ouders en siblings.
- In welke taal denk jij?
- In welke taal kan jij jezelf het beste uitdrukken?
  - » Vraag door naar de context waarin de taal wordt gebruikt bv thuis, school werk etc.

Roots

- Wat is echt Marokkaans/Turks/Surinaams/Arubaans etc. aan jou? En aan je omgeving?
- Wat is echt Nederlands aan jou? En je omgeving?
- Ben je veel bezig met je roots? En met Nederland? Op welke manier?
- Vind je het moeilijk om bi-cultureel te zijn? Zo ja waarom, en op welke vlakken? Zo nee, waarom niet.

Religie

- Vind je religie belangrijk?
- Wat is de rol van religie in jouw dagelijkse leven? Hoe uit zich dat (bidden, halal eten etc.)?
  - » Indien belangrijk. Heb je religie van huis uit meegekregen of ben je later zelf op zoek gegaan?

OPVOEDING

- Hoe heb jij je eigen opvoeding ervaren?
- Wat stond centraal in je opvoeding?
- Wat was de rol van cultuur en religie?
  - » Vraag naar voorbeelden/anekdotes.
- Wat zou je vanuit je eigen opvoeding ook willen meegeven aan jouw kinderen?
  - Zijn er dingen je zelf echt anders zou doen in de opvoeding van jouw kinderen?

ONDERWIJS

- Hoe heb je je basisschoolperiode ervaren?
- Hoe heb je je middelbare schoolperiode ervaren?
- Eventueel mbo/hbo/wo? Werk?
- Voelde je je daar op je plek?
- Hoe was je contact met je klasgenoten?
- Hoe was je contact met je docenten?
  - » Maak eventueel een vergelijking tussen de verschillende scholen en samenstelling leerlingpopulatie.
  - » Welke docenten zijn je echt bijgebleven? (positief en negatief)
  - » Doorvragen waarom? In welke situatie was steun van een docent belangrijk?
- Heb je normen en waarden op school anders ervaren dan die van thuis?

LOKALE EN NATIONALE BINDING

- Voel je je verbonden met je stad? Waarom wel/niet?
- Voel je je verbonden met je wijk? Waarom wel/niet?
- Voel je je verbonden met Nederland? Waarom wel/niet?
- Voel je je verbonden met het land van herkomst? Waarom wel/niet?

MAATSCHAPPELIJKE BETROKKENHEID

- » Doe je aan vrijwilligerswerk? Zo ja, op welke wijze?
- » Vind je het belangrijk om maatschappelijk betrokken te zijn? Waarom en voor wie?

Bijlage 2: Respondentenlijst

Deelnemer individuele interviews

	Sekse	Leeftijd	Studie/school/werk	Etnische achtergrond	Woonplaats
1.	M	16	Student mbo	Marokkaans	Tiel
2.	M	23	Student mbo	Turks	Tiel
3.	V	18	Student mbo	Marokkaans	Arnhem
4.	V	18	Scholier havo	Iraans	Arnhem
5.	V	18	Student mbo	Iraaks/Soedanees	Nijmegen
6.	V	16	Student mbo	Marokkaans	Nijmegen
7.	M	20	Student hbo	Marokkaans	Arnhem
8.	V	18	Student hbo	Senegalees/Nederlands	Arnhem
9.	V	18	Student wo	Marokkaans	Amsterdam
10.	V	16	Scholier vwo	Marokkaans	Amersfoort
11.	M	22	Jonge professional	Marokkaans	Tiel
12.	V	17	Student mbo	Surinaams/Angolees	Arnhem
13.	V	18	Student mbo	Turks	Terborg
14.	V	18	Scholier vwo	Marokkaans/Surinaams	Amsterdam
15.	M	24	Student wo	Egyptisch/Nederlands	Amsterdam
16.	V	24	Student wo	Koerdisch	Zaandam
17.	V	20	Student hbo	Marokkaans	Den Dolder
18.	V	16	Scholier vmbo	Ghanees	Amsterdam
19.	M	22	Student wo	Turks	Rotterdam
20.	M	22	Student mbo	Turks	Utrecht
21.	V	24	Student wo	Koerdisch	Maastricht
22.	V	18	Student mbo	Marokkaans	Den Haag
23.	M	19	Student hbo	Surinaams-Hindoestaans	Oss
24.	V	24	Student hbo	Sri Lankaans	Zeist
25.	M	24	Student wo	Marokkaans	Rotterdam
26.	M	21	Student hbo	Surinaams-Chinees	Capelle a/d IJssel
27.	M	23	Student hbo	Afro-Surinaams	Zoetermeer
28.	M	24	Student wo	Surinaams-Hindoestaans	Amsterdam
29.	M	20	Student wo	Marokkaans	Rotterdam
30.	M	17	Student mbo	Turks	Den Haag
31.	V	18	Student mbo	Marokkaans	Den Haag
32.	M	19	Student wo	Surinaams-Hindoestaans	Rotterdam
33.	M	21	Student hbo	Turks	Amersfoort

Focusgroep	Deelnemers	Aantal	Regio
1.	Meidengroep via stichting JOU	11	Utrecht
2.	MDTP bestuur + team Utrecht	8	Utrecht

Colofon

Financier: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Auteurs: M. Day, MSc
M. Badou, MSc
m.m.v.: Prof. dr. M.J. Steketee
Em. prof. dr. T.V.M. Pels
Siham el Moussaoui BSc
Thanja van Kaam MSc
Ontwerp: Design Effects
Illustratie: Luc Parhan
Opmaak: Ontwerppartners.nl
Uitgave: Kennisplatform Integratie & Samenleving / Verwey-Jonker Instituut
Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht
T (030) 230 07 99
E secr@verwey-jonker.nl
I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via de website van het Kennisplatform Integratie & Samenleving: <http://www.kis.nl>.

ISBN: 978-90-5830-958-7

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2016.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

KENNISPLATFORM INTEGRATIE & SAMENLEVING

Kennisplatform Integratie & Samenleving doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit. Daarnaast staat het platform open voor vragen, signalen en meningen en formuleert daar naar beste vermogen een antwoord op.

Deze kennisuitwisseling is bedoeld om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving.

Blijf op de hoogte van alle projecten, vragen en antwoorden en andere kennisuitwisseling via www.kis.nl, de [nieuwsbrief](#), [Twitter](#) en [LinkedIn](#).

Kennisplatform Integratie & Samenleving is een programma van het Verwey-Jonker Instituut en Movisie

T 030 230 32 60 E info@kis.nl I www.kis.nl

